

Tekke Tarihi Nasıl Yazılır? Kaynaklar Üzerine Bir Tasnif Denemesi

Erkan ÖVÜÇ*

Giriş

İslam dininin hissî, manevî boyutunu temsil edip, müntesiplerini güzel ahlak ile donanmış birer insan-ı kamil haline getirmeyi uğraş alanı seçmiş olan tasavvuf ve onun kurumsallaşmış vechesi olan tarikatların/tekkelerin tesirleri yalnız dinî alanla sınırlı kalmamış, buldukları toplumlarda, toplum şekillendiricisi olarak da yer almışlardır. İslam toplumunda geniş halk kitlelerine nüfuz etme açısından en etkili kurumlar arasında (belki de başında) gelen tarikatlar/tekkeler devlet ile vatandaş çift yönde etkileşim içinde tutmuşlardır. Bunun Osmanlı örneğindeki uygulaması tarikatların evveliyetle devlet tarafından tescili ile başlamaktadır. Tescil edilen bu tarikatların müntesipleri de -dolaylı yoldan da olsa- meşruiyet kazanmaktadırlar. Tarikatlara getirilen bu tescil şartı devletin özellikle II. Beyazıt'tan itibaren (hd 1481-1512) son yıllarına kadar cemaat yapıları üzerinde bir kontrol mekanizması işlevini de görmüştür.¹

Moğol istilası ile Anadolu'ya göç eden tasavvufî zümrelerin beraberinde getirdikleri melamet anlayışına sahip Horasan kültürü ağırlıklı tasavvuf neşesi bu coğrafyanın ilk dönem tasavvufî hayatının hakim rengi haline gelmiştir. Seyyah dervişler eliyle kısa zamanda Anadolu ve Rumeli şehirlerine yayılan bu tarikatların adem-i merkezîyetçi yapılanmaya sahip, kısmen batını/heterodoks karakterli

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Temel İslam Bilimleri ABD Doktora öğrencisi.

1 Ekrem Işın, "Tarikatların İstanbul'da Gündelik Hayatı Şekillendirmesi Üzerine Bazı Notlar (15-17. Yüzyıllar)" *İstanbul Armağanı* 3, İstanbul: İBB Yayınları, 1997, s. 224. Bununla birlikte devletin tasavvuf ve tarikatları tebası üzerinde salt baskı ve kontrol mekanizması olarak kullandığını vurgulamak gerçeğin bir kesitini merkeze almak demektir.

oldukları göze çarpmaktadır. Nitekim II. Beyazıt ile bu tarikatların merkezi örgütlenmeye teşvik edildikleri ve bunu gerçekleştirmek için bazı ekonomik ayrıcalıklar ve vergi muafiyetleri ile desteklendikleri görülmektedir.

Belli başlı büyük tarikatların payitaht merkezi olan İstanbul'a girmeleri birbirini izleyen iki aşamada gerçekleşmiştir. Fetihle birlikte Fatih'in şahsında uygulamaya konan "imparatorluk" siyaseti sebebiyle bir kısmının idari açıdan kan bağına dayalı birer aile müesseseleri olmaları ve "hilafet" uygulamasıyla nüfuz alanını genişletmeleri ve böylece iktidar karşısı güç odağı olmaya dönüşme eğilimlerini bünyelerinde barındırmaları dolayısıyla tarikatlar ve mensuplarına mesafeli durulmuştur.² Bunun istisnası her ikisi de birer şehirli tarikat kimliği olan Zeynilik ve Mevlevîliktir.³ Uygulamaya konan imparatorluk siyaseti kendisine evrensel meşruiyet kazandıracak sağlam temellere ihtiyaç duymuş ve bunu da tarikat karşısında medreseyi destekleyerek sağlamaya çalışmıştı. Merkezi otorite bünyesinde yer alacak kadronun da sosyal köksüzlüğü ifade eden "devşirme" modeline uygun yetiştirilmesi hedeflenmişti.

Fatih'in vefatıyla başlayan taht mücadelesinde II. Beyazıt'a, kardeşi Cem Sultan ile olan mücadelesine siyasi destek sağlayan Halvetilik ile Bayramilik, II. Beyazıt'ın bu mücadeleden galip çıkmasıyla İstanbul'un gündelik hayatına girebilme imkanı bulmuştur.⁴ Bu mücadele, Cem Sultan'ı destekleyen Zeyniyenin İstanbul'un gündelik hayatından silinmesi ile neticelenmiştir. Bu dönemin üçüncü büyük tarikatı olan Nakşibendilik de Abdullah İlahî (v. 1492) ile İstanbul'a girmiş, halifesi Ahmed Buharî (v. 1516) ile teşkilatlanmıştır.⁵ İstanbul'un gündelik hayatında Horasan kökenli tasavvuf ekolünü temsil eden Halvetilik, Bayramilik, Nakşibendilik ve Bektaşîliğin⁶ ardından 17. yüzyıl ile birlikte Irak, Suriye, Mısır

2 Bu mesafeli duruşun yanında bu dönemde faaliyet gösteren tasavvuf ehlinin henüz klasik anlamda tarikat örgütlenmesini gerçekleştirememesi de sayılabilir. Işın, "Tarikatlar", *DBİStA*, VII, s. 213.

3 Ancak Zeynilik zamanla Nakşibendilik içinde erimiş, Mevlevîlik de klasik anlamda ilk tekkesine II. Beyazıt döneminde kavuşabilmiştir. Ekrem Işın, "İstanbul'da Tarikat Kültür ve Gündelik Hayat", *Dergah*, sy. 63, Mayıs 1995, s. 12.

4 II. Beyazıt'ın Halvetî şeyhi Cemal Halvetî (Cemal Halife, v. 899/1494) ve Bayramî şeyhi Şeyh Muhyiddin Yavsi (v. 920/1514) ile çok yakın ilişki kurduğu ve bu şeyhlerin ikisinden de el aldığı kaydedilmektedir. Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf* (XVI. yy.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2000, s. 246. II. Beyazıt'ın atası Fatih'e göre -konjoktüre de bağlı olarak- daha yumuşak bir siyaset izlemesi kendinin, çok kere sufilerin kullandığı 'veli' sıfatı ile anılmasına yol açmıştır.

Tasavvuf çevrelerince İstanbul'un en kıdemli tekkesi kabul edilen Koca Mustafa Paşa Tekkesi, Koca Mustafa Paşa tarafından bir Bizans kilisesinin camiye çevrilerek Cemaleddin Halvetî'ye tahsis edilmesi ile faaliyete başlamıştır. Bayramî tekkelerinin ilki de II. Beyazıt tarafından yaptırılan Yavsi Baba Tekkesi'dir. Işın, "Yavsi Baba Tekkesi", *DBİStA*, VII, s. 445-6, Baha Tanman, "Halvetilik", *DBİStA*, III, s. 533-4.

5 Öngören, *age*, s. 118-9.

6 Bektaşîlik de II. Beyazıt döneminde Balım Sultan tarafından adab ve erkânı tespit edilerek İstanbul'a girme imkanı bulmuştur. Bektaşîlik Balım Sultan tarafından getirilen ➡

ve Kuzey Afrika merkezli tasavvuf ekolünün temsilcileri olan Kadirilik,⁷ Sadıllık, Rifaîlik, Bedevîlik⁸ ve Şazeliliğin⁹ dahil olduğunu göreceğiz.

Kuruluşundan 1925'e değin kesintisiz faaliyet gösteren ve İstanbul'da sayıları 500'e ulaşan bu yapılar umumiyetle üç farklı şekilde tesis edilirdi. Bunlar da:

1. Bu gaye için inşa edilen, külliye tipindeki geniş yapı toplulukları (Mevlevî-haneler gibi).
2. Şeyhin veya bir hayır sahibinin evini/konağını tekkeye tahvil etmesi ile (Fatih Edirnekapı'da Ahmed Kamil Efendi Tekkesi gibi).
3. Mahalle mescidine "meşihat vaz' edilerek" tekkeye tahvil edilmesi ile ki İstanbul'da en yaygın görülen tekke tipi de budur.¹⁰

Zaviye ve dergah adıyla da anılan tekkeler, o tarikatın veya kolunun kurucusunun (pîr veya pîr-i sani) türbesini ihtiva ediyorsa 'asitane' adını almakta ve merkez tekke statüsünde olup en geniş yapı topluluğunu barındırmaktaydı. Eğitim, ibadet barınma gibi temel fonksiyonları olan tekkelerin sahip olduğu yapı topluluğunun (müştemilat) nasıllığı tekkenin mensup olduğu tarikatı ve benimsediği zikir türüne göre farklılık arz eder. Mesela devranî zikri icra eden tekkelerin zikir mahalli (tevhidhane) dairevidir. Bununla birlikte adları, büyüklükleri değişse de zikir alanı (semahane, tevhidhane, meydan), halvethane, haremlik, selamlık, şeyh odası, derviş hücreleri, kahve odası, türbe ve hazire tekkelerin çoğunda rastlanan ortak bölümlerendir. Tekkelerdeki zikirler kabaca ikidir. Gizli ise hafi, açık ise cehrî

"mücerredlik erkanı" ile Yeniçeri Ocağı dahiline alınmış, bu sebeple İstanbul'un gündelik hayatına girememiştir. Bektaşiliğin İstanbul'un gündelik hayatına tesiri 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başlarında Yeniçeri teşkilatının bozulmaya başlaması ile paralellik arz eder. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ilgisizliği devlet desteğini kaybeden Bektaşilik kendi ayakları üzerinde durmaya başlayacaktır. Ekrem Işın, "İstanbul'da Tarikat Kültür ve Gündelik Hayat", *Dergah*, s. 14.

7 Kadiriliğin İstanbul'a ulaşması bu tarikatın Rumiye kolunun kurucusu olan İsmail Rumî (v. 1041/1631) ile ilişkilidir. Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (18. yy), İstanbul İnsan Yayınları, 2003, s. 391.

8 19. yüzyıl gibi oldukça geç bir dönemde İstanbul'a girebilme imkanı bulan Bedevîlik asitane dışına çıkamadan din ve kültür tarihimizdeki yerini almıştır. Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. yy), İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 595-6.

9 İstanbul'a en son ulaşan tarikat Şazeliliktir. II. Abdülhamit (hd. 1876-1909) Şazeli şeyhlerinden Zafir Efendi'yi (v. 1321/1903) İstanbul'a davet ederek kendi himayesine almış ve onun için Beşiktaş'ta Ertuğrul Tekkesi'ni yaptırmıştır. Ancak Şazeliliğin kendi içine kapalı bir tarikat görüntüsü sergilemesi onun İstanbul'da gereken ilgiyi bulmasını engellemiştir. Işın, "Tarikatlar", *DBİStA*, VII, s. 215.

10 Bunların dışında halk nazarında makbul türbelerde meşihat vaz' edilerek bir türbe/tekke uygulamasına şahit oluruz ki, bunlar klasik anlamıyla birer tekke olmayıp daha çok teberriken ihdas edilen muvakkat tesislerdir. Karacaahmet Sultan Türbesi'nin bazı kaynaklarda tekke olarak anılması ("...Ve tekye-i Karacaahmet Sultan Türbesi'nin bazı kaynaklarda tekke olarak anılması buna misaldir: "...Ve tekye-i Karaca Ahmed Sultan, mezaristan içindedir..." *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, c. I, s. 234.

adını alır. Cehri zikir ayakta yapılırsa kıyamî, ayakta dönerek yapılırsa devranî, oturarak yapılırsa kuudî adını alır. Mevlevî semai ile Bektaşî semahı diğerlerinden ayrı, başlı başına bir türdür.

Tekkeler şeyhlerce idare edilir. Şeyh olmak için bir başka şeyhten icazet almak gereklidir. Mensubu bulunduğu tarikatın alemi olan hırka giyip ve tac takan şeyhler bu şekilde bir başka tarikattan ayrılabilirdi. Başlıklarındaki bu alametler vefatlarında mezar taşlarına da işlenirdi. Halvetîlerde 4, Bayramîlerde 6, Bektaşîlerde 12, Celvetîlerde 13 dilim bunlara misaldir. İstanbul'da gündelik hayatın etrafında döndüğü cami-ev-çarşı üçgenine 17. yüzyıldan sonra katılan ve hemen birçoğu bir külliyeyle bitişik veya kendi müstemilatlarında mescid ihtiva eden tekkelerin idarecileri olan şeyhleri, genellikle söz konusu mescid veya caminin de imamı oldukları görülmektedir. Bu, onların tasavvufi kimliklerine ek olarak imam kimliği ile halk nezdindeki etkinliklerinin artığına işaretir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kendini gösteren merkezîyetçilik uygulamalarına kadar (Evkaf-ı Hümayun Nezareti, Meclis-i Meşayih vd.) tekkeler bağlı buldukları tarikatın asitane adı verilen merkez tekkesince idare edilir, taşradaki tekkelerin şeyhlerinin tayin ve azillerinde merkezi rol oynarlardı.

Tekkelerin gelirlerinin başında vakıfları gelmektedir. Bunun dışında devlet tarafından yapılan ihsanlar (muharremiyeler, kurbanlıklar vd) önemli gelir kaynaklarındandı. Bununla birlikte tekkelere tahsis edilen araziden vergi alınmaz, yemeliklerine (taâmmiye) vergi tahsis edilmez,¹¹ askerlikten muaf tutulurlardı.¹² Civarlarında içki satışının engellenmesi için gayret gösterilmesi¹³ devletin bu müesseselere verdiği önemi göstermektedir.

11 BOA, MV, 113/160, BEO, 2884/216230.

12 Bu muafiyetin tekkesi mamur olup, zikir icra eden (BOA, DH. MKT. 1963/59 ve 61) ayrıca Pîr Ahmed Rifaî gibi makbul bir şeyh ailesine (*sülale-i tahire*) mensup olanlara (BOA, DH.İD. 86/11 vd.) tanındığını görüyoruz.

13 Üsküdar'daki cami, tekke, türbe ve kabristan gibi dini mahallerin civarında müskirat satan ve ekserisi Yunanlı olan dükkan sahiplerinin, ikazlara rağmen bundan vazgeçemedikleri ve zor kullanılmadıkça vazgeçmeyeceklerinin anlaşıldığı, kendilerine nasıl muamele olunması gerektiğine dair yazışmalara bir örnek için BOA, ZB. 332/56.

Üsküdar cihetinde cami, tekke ve kabristanlar civarında içki satışı yapan dükkanlar hakkında, müskirat satışı nizamnamesinin uygulanması. BOA, ZB. 395/43.

Cami, medrese, tekke ve türbelere yüz arşından az mesafede meyhane açılmasına, müskirat satılmasına izin verilmemesi. BOA, DH. MKT. 2157/41

Üsküdar taraflarındaki cami, tekke ve mezarlar ile emakin-i emiriye civarında bulunup içki satıkları için kapatılması teşebbüsünde bulunulan mağazaların sahiplerinin çoğu Yunan tebaasından olduklarından zor kullanmadıkça bir sonuç alınamayacağını bildirildiği. BOA, DH. MKT. 2811/2

Üsküdar'da bulunan cami, tekke, mezarlık ve resmi binalara yakın yerlerde Yunanlılara ait olup içinde içki satılan mağazalarla ilgili gerekli muamelenin yapılması. BOA, DH. MKT. 2826/69

Tekkelerin en büyük giderleri tekkede mukim olanlar ile ziyaretçilerin (*ayende ve ravende*) doyurulması, ardından binalarının imar ve ihyalarıdır. 19. yüzyıl ortalarına kadar bu giderleri vakıflarından karşılanmış, 1826'da ilkin hanedan mensuplarının vakıflarının sevk ve idaresi için kurulan Evkaf Nezareti'nin zamanla yetki ve mesuliyetleri tüm vakıflara teşmil edilince tekkelerin vakıflarının idaresi bu kuruma devredilmiş, tamir ve ihyaları da bu nezaretçe yönetilir olmuştur.

Tekkeler, şeyh ailesi ve bazı dervişler için ikamet yeridir. Zikir günlerinde (eyyam-ı mahsusa) dervişler ve ziyaretçilerin iştiraki ile tekkede bir şenlik havası eserdi. Bu ziyaretçilere daha çok 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yoğunlaşan oranda yabancı seyyahlar da eklenecektir. Nitekim camilere girişleri izn-i sultaniye tabi olan yabancı/gayrimüslim ziyaretçiler tekkelere rahatça girebiliyordu; bir kısmı bu gözlemlerini resmediyor, bir kısmı da yazıya geçiriyordu.

Devlet vatandaşı ile ilişkisini çok defa ikincil kurumlar üzerinden kurar. Bunun Osmanlı'daki karşılığı tekkelerdi. Bu süreç devletin kendisi için tehlike arz etmeyen tarikatları/tekkeleri tescil etmesi ile başlar,¹⁴ tescil edilen tarikatlar ve tekkeleri zengin vakıflar veya taâmmiyeler ile desteklenir, vergi ve -son dönem için- askerlik muafiyetleri ile ödüllendirilir, zaman zaman nükseden tamir ve tahsis ikramları ile kendileri ve müntesiplerinin gönülleri hoş edilirdi.

Özetle, Osmanlı döneminde devlet ile halk arasında konumlanan, yaygın eğitim, iâşe, ibate (barınma) ve rehabilitasyon hizmetlerini ifa eden, ayrıca güzel sanatlara dair her ne varsa üretim ve icra mahalli olan tekkelerin tarihlerini yazmak çok ve çeşitli kaynağa müracaat etmeyi gerektirir. Arşiv belgelerinden, muhiplerinden muarızlarına kadar tanıklıklara, resimlerden biyografi eserlerine kadar geniş bir kaynak çeşitliliğine sahip bu alanda, kaynaklar üzerine yapılacak her türden tasnif denemesinin itibari ve na-tamam olmakla muallelel olacağı açıktır. Aşağıda okuyacağınız tasnif denemeleri bunlardan bir kaçıdır:

Mekan: Yerinden kaynaklar – Arşiv vesikaları – Tematik Kütüphaneler.

Zaman: 1925 öncesi/sonrası yazılanlar,

Müellif: Devlet eliyle yaz(dır)ılanlar – Müntesipler/muhibler eliyle yazılanlar – muarızlarınca kaleme alınanlar,

Dil: Türkçe-kısmen Arapça vd.

Yazılı malzemeler – görsel malzemeler.

14 Arşiv belgelerinde bu tescil için bir misal:

"[Bandırmalzade Tekkesi] hankâh dahi zevaya-yı muhtermeden ve şeyhin[in de] şayeste-i atifet dailerinden olması cihetiyle (...)" (BOA, İ. MVL. 390/17018).

Devlet geleneğe aykırı uygulamalara da sessiz kalmamıştır. Bu vadide güzel bir örnek, İsmail adlı şahsın bir ahırını tekkeye çevirip şeyhliğe başlaması üzerine 19 Nisan 1738'de (29 Zilhicce 1150) Midilli adasında sürgüne gönderilmesidir (BOA, A.Ç.V.B., 1/39).

Tekke tarihi çalışacaklar için ilk başvuru metni olarak kurguladığımız bu makalede, teklif ettiğimiz tasnif türünün de itibari olduğunu belirtmekle işe başlayalım. Nitekim Sahih Ahmed Dede'nin *Mecmuatü'-Tevarih-i'l-Mevleviyyesi* örneğinde olduğu gibi bir eser bir yönüyle menakıbneme bir yönüyle biyografi olabilmektedir. Burada bir tercihte bulunarak eseri ağır bastığı başlığın altına aldık. Bu makalede ayrıca her tasnif türünün en öne çıkan ürünlerini verdik. Kaynakları bu çeşitlilikte ele almamız araştırmacının dikkatini bu çeşitliliğe çekmek içindir. Böylece makalemizin bu ilk bölümünde görsel malzameden arşiv belgesine, yazmadan matbuya, makaleden kitaba toplam 150'nin üzerindeki çalışmayı bir şekilde tanıtmış olduk. Bu makalede ele aldığımız eserler ağırlıklı olarak Üsküdar tekkeleri üzerine yoğunlaştığımız çalışmalar sırasında gördüklerimiz olmakla beraber İstanbul ve kısmen Osmanlı coğrafyasını da aydınlatacak kaynaklara yer vermeye çalıştık.

I- Yerinden Kaynaklar

A- Kitabeler

Binaların dışarıdan görülecek yerlerine, çok defa mermerden mamul, onların kim tarafından, niçin ve ne zaman inşa veya ihya edildiğini bildiren, daha çok manzum yazıtlardır. Binaların bir tür kimlik kartı olan bu yazıtlar yapının geçirdiği tahriplerden ötürü başta müzeler (İstanbul için Topkapı Sarayı Müzesi gibi) olmak üzere farklı yerlerde de karşımıza çıkabilir. Kitabeleri toplayan eserler de vardır. Bu vadede örnek bir çalışma Ahmed Nezih Galitekin'e ait (*Beykoz Kitabeleri*, 3 cilt, İstanbul: Beykoz Belediyesi Yayınları 2008).

B- Tarihler

Kur'anî harflere birer sayı değeri vererek şifreli kelimeler oluşturma sanatı olan ebced hesabının kullanım alanlarından biri binaların imar ve ihya, meşhur kimselerin de ölüm tarihlerini manzum olarak kodlamadır. Tarih düşürmek demek olan bu mühim işe bazen binayı inşa/ihya etmek kadar önem verildiği vakidir. Bu manzumelerde şairin adı, tarih beyti belirgindir. Şairin adından sonraki beyit, ebced tablosuna göre toplandığında ilgili tarihe ulaşılır. Mesela Üsküdar Bandırmalızade Tekkesi'nin Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa (v. 1758) tarafından yapılan inşasına söylenen tarih şudur:

Dûkes ezînin dehân âyed be-gûyed Bahriyâ tarih
Makâm-ı Celvetiyyeyi eyledi ihyâ Ali Paşa. 1145 (Mehmed Raif, *Mirat-ı İstanbul*, I, 159)

Yine aynı tekkenin Veziriazam Şehlagöz Ahmed Paşa tarafından (v. 1758) yapılan ihyasına düşülen tarih de şudur:

Tab'ıma mülhemdir bu tarih ey Nazîf

Hânkâh-ı di'l-küşâ-yı evliyâ. 1169 (Mehmed Raif, *Mirat-ı İstanbul*, I, 159)

Burada ebced hesabının da türleri olduğunu da hatırlatalım. Mesela i) küçük ebced, ii) büyük ebced, iii) noktalı ebced, iv) noktasız ebced vd.

Tarihler, kitabelerden farklı olarak daha çok eserlerde karşımıza çıkarlar. Bu bazen bir teracim-i ahval eserlerinde bazen bir divanda, bazen bir gezi yazısında, bazen de bu işe tahsis edilmiş müstakil eserlerde olabilmektedir. Mesela Üsküdar Bandırmalızade Tekkesi'nin bugüne ulaşmayan inşa ve ihyalarına dair üç tarih manzumesi Hocaşade Ahmed Hilmi'nin *Ziyaret-i Evliya's*ında yer almaktadır (Cihan Kütüphanesi Matbaası, s. 143).

Tarih manzumelerine dair mühim iki kaynağa işaret ederek devam edelim:

Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin (v. 1201/1787) *Mecmua-i Tevarih*'i vefatından az öncesine kadar topladığı tarih manzumelerini topladığı eserin bilinen tek nüshası müellif hattıyla Topkapı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Hazine, nr. 1565). Müellifin tematik veya kronolojik bir düzen gözetmen derlediği bu notlar arasında biyografiler, cami, tekke, türbe, çeşme kitabeleri ve vefatlara düşülen tarihler yer almaktadır. Müellifin sonraki eserleri için not defteri kabilinden tutulmuş bu manzumeler *Hadika* ve *Vefeyat* adlı diğer eserlerinde ya aynen ya da özetlenerek tekrar edilmiştir. Şöhreti *Hadikanın* gölgesinde kalan eser Fahri Ç. Derin ve Vahid Çabuk tarafından yeni harflere çevrilerek yayımlanmıştır. (haz. Fahri Ç. Derin- Vahid Çabuk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1985, 488 s.).

Yine Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin *Vefeyat-ı Selatin ve Meşahir-i Rical*'i düzenli bir sıra ile önce padişahların doğum, tahta cülus, ve ölüm tarihlerini, arkasından da meşhur sufleri, şair, ulema ve şuaradan toplam 278 zatın kısa biyografileri ile vefatlarına düşülmüş tarih manzumelerini ihtiva eder. Hüseyin Efendi, dört bölüm halinde tertip ettiği (I. Bölüm; Padişahlar, II. Bölüm; İstanbul ve havalisinde medfun rical, III. Bölüm; hayratı İstanbul'da, medfeni başka yerde olan rical; IV. Bölüm hayratı ve medfeni İstanbul dışında olan rical) eserini 1190 (1776)'da tamamladığını zikretse de (s. 8) eserine bu tarihten sonra vefat edenleri de almıştır. Bu eserin yeni harfli baskısı Fahri Ç. Derin tarafından yapılmıştır (haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1978, 207 s.) Ayvansarayî'nin bu eseri de doğrudan birer tekke tarihi kaynağı olmayıp, tekkelerin özellikle banilerinin hakkında bilgi toplamak için istifade edilebilecek kaynaklardır.

Tarih manzumelerinin bir kısmının aynı zamanda şeyh/derviş olan şairleri için şuara tezkirelerine de bakmak gerekecektir. Bursalı İsmail Belig Efendi'nin (v. 1729) *Nuhbetü'l-Asar li-zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ân* (*Belig Tezkiresi*) 1620-1726 yılları

arasında yaşamış 414 şairin hâl tercümesini içerir (müellif ve eseri hakkında neşirler Abdülkerim Abdülkadiroğlu tarafından yapılmıştır (“Bursalı Belîğ’in Hayatı ve Eserleri –İnceleme-Metin-”, Yayınlanmamış Dr. Tezi, AÜSBE, 1979 ve *Belîğ: Şahinemirzade İsmail b. İbrahim*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1988). Davud Fatin Efendi’nin (v. 1283/1866) Safayi ve Salim tezkirelerine zeyl olarak kaleme aldığı *Hâtîmetü’l-Eş’âr’ı* (1271/1853) 1721-1853 yılları arasında yaşamış alim ve şairler hakkında biyografik bilgiler ihtiva eder. Eser Ömer Çiftçi tarafından günümüz harfleri ile neşredilmiştir (*Hâtîmetü’l-Eş’âr: Fatin Tezkiresi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ts.). Mesnevîhan Mehmed Tevfik Efendi’nin (v. 1857) *Mecmuatu’t-Teracim’i* içerisinde sufilerinde de olduğu 540 divan şairinin biyografisine yer vermektedir (İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 192). Fatin tezkiresine zeyil olarak başlayan 1941’e kadar toplam 566 şairin biyografisine yer veren İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın (v. 1957) *Son Asır Türk Şairleri* (son neşir, *Son Asır Türk Şairleri: Kemalî’ş-Suara*, 4 cilt, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları 2002) ve nihayet bu vadiye en geniş ve fakat na-tamam çalışma Sadettin Nüzhet Ergun’un (v. 1946) *Türk Şairleri*’dir (İstanbul, 1936-1945). Kendinden önceki neredeyse bütün şuara tezkireleri derlenerek meydana getirilen eserde 1074 şair yer alır.

C- Mezar Taşları

Bir tekke mensubunu tanımanın es kestirme yollarından biri de onun mezar taşıdır. Nitekim taşın üzerindeki kayıtlar, mezar taşıdaki başlık (külâh/sarık vd), sarığın üzerindeki dilim sayısı ve benzeri semboller merhum ve merhumun müntesip olduğu tarikatı, bazen de tekkesi hakkında birinci elden verileri bize sunmaktadır. Bu vadiye birkaç çalışmaya yer verelim:

Behcetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, *Merakid-i Mu’tebere-i Üsküdar: Ünlülerin Mezarları* (1930), haz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, İstanbul Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları 1976, 125 s.

Hazal Ceylan Öztürker, “Bektaşî Mezar Taşları Üzerine Bir İnceleme: Şemsi Baba Tekkesi Örneği”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, sy: 4, ss. 155-193.

Ömer Koçyiğit, “Üsküdar’da Afganîler Tekkesi ve Haziresindeki Mezartaşları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, (Bildiriler 6-9 Kasım 2008), 2009, c. I, s. 665-688.

Oktaç Gündoğdu-Abdülhamit Tüfekçioğlu, “Üsküdar-Ahmediye Külliyesi Haziresi Mezar Taşları Üzerine Değerlendirme”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, (Bildiriler 11-13 Kasım 2016), 2017, c. II, ss. 267-305.

Bu vadiye kuşatıcı bir çalışma için Ahmet Sacit Açıkgözoğlu’nun “Mezar Taşı Çalışmaları” makalesine bakılabilir (*Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 7, sy. 14, 2009, 297-314).

D- Menakıbnameler

Daha çok tasavvufî şahsiyetlerin hayatları etkileri, kerametleri; mensup olduğu yolları, o yolun müesseseleri ile ilgili eserlere menakıbname denir. Tezkire, keramât ve vilayetname de bu anlamda kullanılan kelimelerdir. Tekke tarihi yazımında içeriden bilgiler vermesi açısından kendisine kayıtsız kalamayacağımız kaynaklardandır. Bununla birlikte üslubunun mübalağalı olabileceğini hesaba katmalıyız.

Ahmed Eflaki'nin (v. 1360) Mevlevîliğin ana kaynaklarından olan eseri Farsça *Menakibü'l-Arifin*'i (1353), Abdülvehhab es-Sabuni'nin (v. 1547) şeriatın zahirine aykırı kısımlarını çıkarıp yeni ilave ve kısaltmalar ile yine Farsça olarak hazırladığı *Sevakbü'l-Menakıb*'ını (1540), aynı eserin Senaî mahlaslı Derviş Halil (v. 1543) tarafından yapılan *Tercüme-i Sevakbü'l-Menakıb*'ı ve bu tercüme-i unutturacak şöhrete ulaşan Derviş Mahmud Mesnevîhan'ın (v. 1602) *Tercüme-i Sevakıb*'ı (1590) bu türün en meşhur örneklerindedir (*Sevakıb-ı Menakıb*, haz. Hüseyin Ayan, Gönül Ayan, Erdoğan Erol, İstanbul Rumi Yayınları, 2007). Bu eserde Mevlana Celaleddin Rumi'den başka babası Bahaeddin Veled, hocası Seyyid Burhaneddin, Şems-i Tebrizî, müritleri Selahaddin-i Zerkub, Çelebi Hüsameddin, Sultan Bahaeddin, Çelebi Arif, Şemseddin Emir Çelebi hakkında bilgi verilmektedir.

Yine Sakıb Dede'nin (v. 1735) üç ciltlik *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*'ı (I-III, Mısır 1283). İlk ciltte *Menakibü'l-Arifin*'in bittiği yerden kendi zamanına kadar Konya'daki Asitane şeyhlerini, ikinci ciltte diğer mevlevîhanelerdeki şeyhleri, üçüncü ciltte de 78 meşhur Mevlevî şeyhinin hal tercümesini ihtiva eder.

Mevlevî şairlere dair Galata Mevlevîhanesi şeyhi Şeyh Galib'in (v. 1799) mevlevîhanede mukim Esrar Dede'ye (v. 1796) elindeki defterleri vererek yazmasını teşvik ettiği *Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye*'si içeriğindeki doksan civarının başka bir yerde geçmediği toplam 211 mevlevî-şairin hal tercümesini ihtiva eden kayda değer bir eserdir. İlhan Genç'in hazırladığı eser basılmıştır (*Esrar Dede: Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları 2000, 596 s.).

Mevlevîliğe bir diğer tarih/menkibe Sahih Ahmed Dede'nin (v. 1813) *Mecmuatü'-Tevarih-i-Mevleviyye*'sidir. Müellif Yenikapı Mevlevîhanesi aşçıbaşısı, amcazadesi olan 14 yaşında babasının vefatı ile posta oturan Ali Nutki Dede'nin (v. 1804) mürebbisi ve Galata Mevlevîhanesi şeyhi Kutretullah Dede'nin (v. 1871) de babası olması hasebiyle İstanbul Mevlevîliğinde hatırı sayılır yerededir. Eser Efendimizin (sav) doğumundan başlar, 4 halife, 12 imam, evliyanın büyükleri Mevlana ve ailesi, müridleri, kendi zamanına kadar sultanların tahta çıkışları, vefatları, mevlevî büyüklerinin doğumu, şeyhliği, bazen menakıbı, varsa telifatı, bazı mevlevîhanelerin inşa tarihleri gibi oldukça mühim kayıtları ihtiva eder. Eserin Ahmed Remzi Dede'nin (Akyürek, v. 1944) istinsah ettiği yazma nüshası Cem Zorlu tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır (*Mevlevilerin Tarihi, Mecmuatü'-Tevarih-i-Mevleviyye*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003. 381 s.).

Mevlevîliğe dair bu vadede son çalışma İhtifalci Mehmet Ziya Bey'in (v. 1930), *Yenikapı Mevlevîhanesi'* dir (1913). Müellifin bizzat görüştüğü Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhleri Celaleddin ve Abdülbaki dedeler, diğer mevlevîhanelerden Hasan, Eşref ve Mehmed Şemseddin dedeler gibi Mevlevîliğin yaşayan müntesiplerinden istifade ile elde ettiği eserin Mevlevîlik için ilk elden kaynaklardandır. Eserin günümüz harfleri ile iki neşri yapılmıştır. Sadeleştirilmiş ve kısaltılmış olan Yavuz Senemoğlu'nun hazırladığı nüsha (İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları 1989, 245 s.) ile Murat A. Karavelioğlu'nun yakın zamanda yayınlanan nüshasıdır (İstanbul: Ataç Yayınları 2005, 261 s.).

Halvetîliğe dair menakıblar diğerlerinden daha fazla. Halvetîliğin Şabanî koluna dair Kastamonu Şeyh Şaban-ı Veli Asitanesi şeyhlerinden Ömer Fuadî'nin (v. 1636) şeyhi hakkında yazdığı *Menakıb-ı Şeyh Şaban-ı Velî'si* şeyhinin ve bu makamda şeyhlik yapan dört halifesinin menkıbesini ihtiva eder (*Halvetîliğin Şabanîyye Kolu Menakıb-ı Şa'ban-ı Veli ve Türbename*, haz. L. Nihal Yazar. İstanbul: Mas Matbaacılık, ty, 332 s.).

Halvetîliğin Şabanî koluna mensup İbrahim Hâs'ın derlediği (v. 1762) şeyhi İstanbul Sirkeci'deki Aydınoglu Tekkesi postnişinlerinden Ünsî Hasan Efendi'nin (v. 1723) *Menakıbname-i Hasan Ünsî'si* (haz. Mustafa Tatçı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 2002, 275 s.) bazı sultanlar (IV. Mehmed gibi) devlet adamları (Baltacı Mehmed Paşa, Çorlulu Ali Paşa vd), sufiler (Aziz Mahmud Hüdayî, Karabaş-ı Velî, Şeyh Nasuhî, vd.), yerler (Aydınoglu Tekkesi, Üsküdar, Eyüp vd.), tasavvufi meseleler (vahdet-i vücud, Şabanîliğin usul ve erkanı vd.) gibi tasavvuf tarihi için mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Yine İbrahim Hâs'ın *Tezkiretü'l-Hâs'ı* da bir veliler ansiklopedisi olup 344 mutasavvıfın 509 menakıbı ihtiva etmektedir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4543). Bu eser de günümüz harfleri ile neşredilmiştir (*Erenler Kitabı Tezkiretü'l-Hâs*, Haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Yasin Şen, İstanbul: H Yayınları 2017, 623 s.). Aynı yolun Nasuhîlik kolunun piri Üsküdar Nasuhî Asitanesi şeyhi Mehmed Nasuhî Efendi'ye dair Senâizade Hasan Efendi'nin, *Menakıb-ı Hazret-i Nasuhî'si* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2225), tekkenin son şeyhi Ahmed Kerameddin Efendi'nin (v. 1934) *Şemsü's-Subuhi fi Menakıb-ı Hazret-i Nasuhî'si* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4573) kayda değerdir.

La'lizade Abdulkı Efendi'nin (v. 1746) *Menakıb-ı Melamiyye-i Bayramiyye'si* (*Sergüzeşt*) Bayramî Melamîliğinin esasları ile kendi dönemine kadar gelmiş şeyhlerinin menkıbelerini ihtiva eder. Matbu eser (İstanbul 1281) günümüze harflerine aktarılmıştır (*Aşka ve Aşıklara Dair: Melami Büyüklükleri=Sergüzeşt*, haz. Tahir Hafızlıoğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001, 160 s.).

Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin (v. 1787) *Menakıb-ı Melamiyye-i Bayramiyye'si* Hacı Bayram-ı Veli, halifeleri, bu yolun diğer şeyhlerinin menkıbelerini

ihtiva etmektedir. Yazma halindeki bu eser hakkında akademik çalışmalar yapılmış (Efkan Vural, “Müstakimzade Süleyman Sadeddin Hayatı, Eserleri ve Risale-i Melamiye-i Bayramiye’si”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi UÜSBE, Bursa 1998 ve Abdurrezzak Tek, “Müstakimzade Süleyman Sadeddin’in Risale-i Melamiye-i Bayramiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlili”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, UÜSBE, Bursa 2000) günümüz harflerine de çevrilmiştir *Bayramî Melamiliği’ne Dair Melamet Risaleleri*, içinde, Haz. Abdurrezzak Tek, Bursa: Emin Yayınları 2007, ss. 211-342).

Seyyid Hasib Üsküdarî’nin (v. 1785) *Menakıb-ı Ahmed Yekdest ve Mehmed Emin Tokadı*’si Nakşîliğin Müceddidî kolunun bu iki mühim şeyhine dair bir menakıbnamedir. Eser yazma halindedir (Millet Ktp., Ali Emiri Şer’iyye, nr. 1103 ve İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 6480).

Menakıb geleneğinin sufi/şeyh menakıbı dışındakilerinin güzel bir örneği Emin Efendi’nin hocası Kethüdazde Arif Efendi’ye (v. 1849) dair yazdığı *Menakıb-ı Kethüdazade*’sidir (1877). Ulema bir aileden gelen Arif Efendi kendisi de bu yola girmiş, Halep Mollalığı, Bursa Kadılığı, Anadolu Kazaskerliği payesine ulaşmıştır. Beşiktaş Cemiyet-i İlmiye mensuplarından olan Arif Efendi devrin devlet, ulema ve meşayih ricali ile yakın ilişki içindeydi. Emin Efendi’nin gözlemlerini ihtiva eden bu eserde tekkeler ile ilgili bol miktarda anekdotlar bulunmaktadır. Bunlar arasında Bektaşîliğin devlet desteğine son verilmesi, Bahariye Mevlevîhanesi, Beşiktaş Neccarzade Tekkesi, Selamî Ali Efendi sayılabilir. Döneminin diğer hadislerini de aktarması bakımından bir kültür eseri olarak da hayli kıymetli olan eser günümüz diline aktarılmıştır. (Haz. Hasan Gürkan, Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Hayatından Kesitler*, İstanbul: İnsan Yayınları 2007. 464 s.)

E- Monografiler

Monografiler bir olay, olgu, kurum veya kuruluşu olduğu gibi tanıtmaya yarayan çalışmalardır. Sayıları oldukça az olan bu türü kendi içinde tasnif ettik. Tekke monografilerine örnekler:

Tekke içinden (i) Nureddin Cerrahî Asitanesi şeyhi İbrahim Fahreddin (Erenden) Efendi’nin (v. 1966) *Envar-ı Hazreti-i Pîr Nureddin Cerrahî*’si. Nureddin Cerrahî’nin hayatı eserleri, menkıbeleri başta olmak üzere asitanedeki şeyhlerin hal tercümelerini, yolun adab ve erkanını ihtiva etmektedir. Eser M. Cemal Öztürk’ün çalışmasında yer almaktadır (“Şeyh Nureddin Cerrahi ve Cerrahiye Tarikatı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE, 1999, ss. 169-210).

(ii) Seyyid Abdüllatif Fazlî Efendi’nin (v. 1887) 1703-1824 arasındaki Cerrahîliğin silsilesinde yer alan şeyhlerin hal tercümelerini ihtiva eden *Gülşen-i Azizi*. (M. Cemal Öztürk tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır (*Cerrahîlik*, İstanbul: Gelenek Yayınları 2004, ss. 261-290).

(iii) Mustafa S. Kaçalin'in hazırladığı Seyyid Sırrı Ali'nin Torphane'deki Kadiri Asitanesi şeyhlerini anlattığı *Tuhfe-i Rumi: Kadiriler Asitanesi'nin Manzum Tarihçesi* (İstanbul: Asitane Yayınları, 1992) .

(iv) Muharrem Varol'un Üsküdar Sandıkçı Tekkesi şeyhi Mehmed Şevket Efendi'nin (v. 1883) *Vukuât-ı Tekâyâ'sını* merkeze alarak hazırladığı *Tekkede Zaman'ı* (İstanbul Dergah Yayınları 2017).

(v) Bayram Ali Kaya ile Sezai Küçük'ün hazırladığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinden tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar Yenikapı Mevlevîhanesi'nde yaşanan şeyh atama/azilleri, çileye girenler, derviş ve muhibbanın dergâha geliş/gidişleri, dergâhın geçirdiği tamirat ve tadilatlar ile İstanbul'da meydana gelen yangın, doğal afet gibi dergahın içi veya çevresinde meydana gelen olaylar ile yaşananların *içeriden* bir gözle kaydedildiği *Defter-i Dervişan (Defter-i Dervişan ya da XIX. Yüzyılda Yenikapı Mevlevîhanesi ve Çevresinin İçeriden Görünüşü)* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2011).

(vi) Cemal Kafadar'ın, Halvetî şeyhi Hasan Efendi'nin *Sohbetnamesi* ile Halvetî dervîşesi Üsküplü Asiye Hatun'un rüya defteri *Kim Var İmis Biz Burada Yoğ İken* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009, ss. 39-72 ve 123-191).

Bir tekkeye dair saha dışından çalışmalara örnek olarak ise Saim Savaş'ın *Onaltıncı Asır Anadolu'sunda Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1992) ve İsmail Kara'nın, *Hanya Girit Mevlevîhanesi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2006) verilebilir.

Tarikat monografilerine dair örnekler ise:

Necdet Tosun'un *Bahaeddin Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı 12-17. Asırlar'ı* (İstanbul: İnsan Yayınları 2002), Ahmed Rifk'nın *Bektaşî Sırrı* (1909-1914 arasında kaleme alınmış, 4 cildi matbu toplam 5 cilt, Dersadet Asır Matbaası 1935; sadeleştirilmiş tek cilt baskısı haz. H. Dursun Gümüšoğlu, İstanbul: Post Yayın Dağıtım 2017), M. Cemal Öztürk'ün, *Bir İstanbul Tarikatı Cerrahilik: Pir Nureddin-i Cerrahi ve Cerrahi Tarikatı* (İstanbul: Ketebe Yayınları 2018. 431 s.), Derya Baş'ın *Seyyid Ahmed el-Bedevisi Tarikatı ve İstanbul'da Bedevîlik'i* (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2008), Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Melamîlik ve Melamîler'i* (İstanbul: Gri Yayınları 1992) başta olmak üzere bu vadideki diğer yayınlar, Ali Bolat'ın *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametîlik* (İstanbul: İnsan Yayınları 2003) ve *Melametîlik'i* (İstanbul: İnsan Yayınları 2003), Şaban Er'in *Melamîlik ve Osmanlı Dönemi Melamîleri* (İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları 2015), Abdurrezzak Tek'in, *Bayramî Melamîliği'ne Dair Melamet Risaleleri* (Bursa: Emin Yayınları 2007), Hasan Kamil Yılmaz'ın *Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiyye Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları 2011, 4. bs), Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik'i* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri 1983, 2. bs), Sezai Küçük'ün *Mevlevîliğin Son Yüzyılı* (İstanbul: Vefa Yayınları 2007), Serdar Ösen'in *Mevlevîlik -19. Yüzyıl-ı* (İstanbul: Kitap Yayınevi 2015), Abdurahman Memiş'in *Halid-i Bağdadî ve Anadolu'da*

Halidilik'i (İstanbul, 1999), M. Salim Güven'in "Ebu'l-Hasan Şazilî ve Şaziliye"si (Yayınlanmamış Dr. Tezi, MÜSBE, 1999), Dilaver Gürer'in, "Kadiriye ve Kolları" başlıklı tezi (Yayınlanmamış Dr. Tezi, MÜSBE, 1997), Nazif Velikahyaoglu'nun, *Sünbülüyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi* adlı eseri (İstanbul: Çağrı Yayınları 1999), Reşat Öngören'in *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynileri*'i (İstanbul: İnsan Yayınları 2003) ve Kadir Özköse'nin Afrika'daki Senusî tarikatı hakkındaki çalışmaları (msl. *Muhammed Senusi: Hayatı Eserleri Hareketi*, İstanbul: İnsan Yayınları 2000; *Libya'da Tasavvufî Hayat*, Konya: Ensar Yayıncılık 2008; *Mağrib'de Tasavvuf*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları 2013) zikredilebilir.

Tekke/tarikat merkezli şehir monografilerine İstanbul'dan üç örnek: Mustafa Özdamar'ın *Dersaadet Dergahları* (İstanbul: Kırkkandil Yayınları 2007), Fatih Köse'nin *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2012) Üsküdar için Salim Bostancıoğlu'nun *Üsküdar Dergahları* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları 2003), Eyüp için (iv) Nuran Çetin'in "Eyüp Tekkeleri" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE, 2012) zikredilebilir.

Bu alanda Bursa'dan iki örnek:

(i) *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan*. İsmail Belig'in (v. 1729) Baldırzade Mehmed Efendi'nin (v. 1650) *Ravza-i Evliyasına zeyl* olarak kaleme alınan eser 1326-1722 tarihleri arasında yaşamış 550 kadar meşhurun hal tercümelerini ihtiva etmektedir. Eserin ikinci bölüm meşayih tahsis edilmiştir. İki defa basılan esere Şeyh Ahmed Ziyaeddin (v. 1784), Bakırcı Mehmed Raşid (v. 1817) ve Gazzizade Şeyh Abdüllatif (v. 1831) tarafından zeyiller yazılmıştır. (bkz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Güldeste-i Riyaz-ı İrfan", *DİA*, c. 14, ss. 237-238) ve

(ii) Mehmed Şemseddin Efendi'nin (v.1936) Bursa'da faaliyet göstermiş yetmiş iki kadar tekke ile şeyhlerinin hal tercümelerini verdiği *Yadigar-ı Şemsî'sii*. Eser günümüze harfleri ile iki cilt olarak neşredilmiştir (*Yadigar-ı Şemsi Bursa Dergahları*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, 2 cilt, Bursa: Uludağ Yayınları 1997). Yine Bursa'daki tasavvuf kültürüne dair iki çağdaş çalışma: Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2012 ve Hasan Basri Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü -17. Yüzyıl-*, Bursa: Gaye Kitabevi 2000.

Şehir monografilerinde iki isim eserleri ile büyük boşluğu doldurmaktadır: İbrahim Hakkı Konyalı ve Mehmet Nermi Haskan. Bunlara biraz daha yakından bakacak olursak:

(i) İbrahim Hakkı Konyalı (v. 1984). Asıl adı İbrahim Atis, meşhur adıyla İbrahim Hakkı Konyalı 1897 Konya doğumludur. Füyuzat-ı Hamidiye Mektebi ve ardından Şimendifer Mektebi mezunudur (1917). Batum'da bir süre istasyon müdürlüğü, Konya'da Sanayi Mektebi'nde Türkçe hocalığı ve Akıncılar Mescidi'nde fahrî imamlık yaptı. İstanbul'da Polis teşkilatında ve Bab-ı Meşihat bürokrasisinde (ders vekaleti hulefâlığında) çalıştı. 1949-52 arasında Başvekalet Arşiv Umum Müdürlüğü'nde, 1952-64 arası Askeri Müze'de Şark Eserleri Uzmanı olarak çalıştı.

Konya’da iken başladığı yayıncılık faaliyetlerini ileriki hayatında arttırarak devam ettirdi. 1984’te vefat eden Konyalı şahsi kütüphanesini Üsküdar Selimiye Camii’nin hünkar kasrı bünyesinde oluşturulan ve adıyla anılan kütüphaneye bağışlamıştır. Neredeyse her biri “Abideleri ve Kitabeleri” serlevhası ile başlayan *Erzurum Tarihi* (Erzurum 1960), *Konya Tarihi* (Konya Yeni Kitap Basımevi 1964), *Karaman Tarihi* (İstanbul Baha Matbaası 1967), *Beyşehir Tarihi*, (Erzurum Atatürk Üniversitesi FEF Yayınları 1991), *Kilis Tarihi* (İstanbul Fatih Matbaası 1968), *Konya Ereğli’si Tarihi* (İstanbul Fatih Matbaası 1970), *Şereflikoçhisar Tarihi* (İstanbul Fatih Matbaası 1971), *Manavgat Tarihi* (Manavgat Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları 2010), *Niğde Aksaray Tarihi* (3 cilt, İstanbul 1974), *Üsküdar Tarihi* (2 cilt, İstanbul Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları 1975) adlı eserleri kaleme almıştır. Merhumun hayatı ve eserlerinin tam dökümü için bkz. Serhat Aslaner, “Abideleri ve Kitabeleri ile İbrahim Hakkı Konyalı”, *Üsküdar*, yıl 2016, sy: 2, ss. 94-99.¹⁵

(ii) Mehmet Nermi Haskan (v. 2002). Mehmet Nermi Haskan Selanik göçmeni bir aileye mensuptur. 1927’de Üsküdar’da doğmuş ilk, orta ve lise tahsilini Üsküdar’da tamamlamış, bir müddet devam ettiği Hukuk Fakültesi’ni yarım bırakarak tuhafiyeye dükkânı işletmiştir. Tarih araştırmalarına olan tutkusu sebebiyle işi bırakmış kendini Eyüp ve Üsküdar tarihini yazmaya adanmıştır. Toplam da 35 yılı bulacak bu çalışmalarından konumuz ile ilgili olanları *Eyüp Sultan Tarihi*

15 Konyalı merhumun en iddialı olduğu konuların başında kitabe okuma ve onların ebced hesabıyla tarihini çıkarmak gelmektedir. Bu uğurda selefi Ayvansarayî ve diğerlerini eleştirmekten çekinmez. Mesela Üsküdar Ahmediye Külliyesi’nin inşa kitabesini Kur’an harfleri ile nakleder ve devamında (*Üsküdar Tarihi*, I, s. 88):

“Kitabenin son iki mısraı ebced hesabına vurulunca altındaki 1124 rakamları çıkar. Ahmed Ağa Camii 1124 H. 1712 M. yılında yaptırmıştır. *Bu kitabeği şimdikiye kadar hiç kimse okuyamamış ve doğru olarak yazamamıştır. Ben ilk defa tam ve doğru olarak ilim âlemine sunuyorum.* Hadika sahibi yalnız son iki mısramı karışık olarak almış ve altına da (1134) tarihini yazmıştır.” (vurgular bizim).

Mehmed Raif’in *Mirat-ı İstanbul*’unu yayına hazırlayanlar (Hatice Aynur-Günay Kut) Konyalı’nın bu iddiasının mahzurlarına dikkat çekerler (Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, 1996, s. 20):

“Burada bir noktaya daha temas etme gereği vardır. *Üsküdar Tarihi* yazarı İbrahim Hakkı Konyalı *Miran*ın yazarı Mehmed Raif’i ve zaman zaman *Hadika*’yı eleştirmiş ve yeri geldikçe yanlışlarından söz etmiştir. Fakat ne var ki kaynak kitap olarak bu edisyonda da kullanılan bu eser üzerindeki karşılaştırmalarda Konyalı’nın da en az Mehmed Raif Efendi kadar yanlış yaptığı hele kimi zaman yanlış olarak niteleyip doğrusunu kendisinin bulduğunu söylediği konuda da yanlış yaptığı saptanmıştır”.

Hadikanın günümüz harfleriyle neşrini hazırlayan A. Nezih Galitekin bu konuya açıklık getirir (*Hadikatü’l-Cevami*, İstanbul İşaret Yayınları, 2001, s. 619, 2 no’lu dipnot):

“Ancak *Hadika*’da karışık olarak verildiği iki mısra ile Konyalı’nın yayınladığı mısralar arasında fark olmadığı gibi, bu iki mısra’ın ebced hesabıyla değeri 1124 değil *Hadika*’da kayıtlı olduğu gibi 1134 çıkmaktadır”.

(Eyüp Belediyesi Yayınları 2008, 3 cilt) ve *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*'dır (Üsküdar Belediyesi Yayınları 2003, 3 cilt).¹⁶

Tekkelerin geçirdiği mühim aşamaları anlatan eserler başlığında 1826'da Bektaşiliğin devlet desteğinin sona ermesi ve tekkelerinin Nakşilere devredilmesi yer verelim. Konu ile ilgili arşivden iki kaynak: 1246 (1830) tarihli *Bektaşî Tekkeleri ve Zaviyeleri Mevkufatıyla Hasılatının Zabıt Defteri* (BOA, MAD, sıra nr. 14419, Defter nr. 8252) ve *Bektaşî Tekkeleriyle Zaviyelerinin Tahrir Defteri* (BOA, MAD, sıra nr. 14129, defter nr. 9771). Döneme dair tarih eserler Esad Efendi'nin, *Üss-i Zafer'i* (*Üss-i Zafer: Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2005) ve Şirvanlı Fatih Efendi'nin *Gülzar-ı Fütuhat*, (haz. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2001). Vak'a-i Hayriyye'nin Yanya, Selanik ve Edirne uygulamalarına dair mühim bir araştırma Muharrem Varol'a ait: *Islahat Siyaset Tarikat: Bektaşiliğin İlğası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013).

Monografi bahsinde zaman ve mekan itibarıyla en geniş çalışmalar her biri doktora tezi olan yüzyıl tezleridir. Reşat Öngören'in *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema -16. Yüzyıl-1* (İstanbul: İz Yayıncılık 2000) Necdet Yılmaz'ın *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sufiler, Devlet ve Ulema -17. Yüzyıl-*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları 2001), Ramazan Muslu'nun *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf -18. Yüzyıl-1* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), Hür Mahmut Yücer'in *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf -19. Yüzyıl-1* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, 2. bs).

II- Biyografiler (Terâcim-i Ahvâl)

Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (v. 1561) kaleme aldığı Osmanlı dönemi ulema biyografilerinin ilki olan *eş-Şakaikü'n-Numaniyye fî Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*'si ilkin Arapça kaleme alınmış (haz. Ahmed Subhi Furat, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları 1985) müellifinin sağlığında Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Osmanlı'nın kuruluşundan 1558'e kadar getirilen eser (371'i alim, 150'si şeyh toplam 521) Aşık Çelebi ile başlayan tercüme ve zeyiller ile XX. yüzyıla kadar getirmiştir. Tercüme-lerin en meşhuru Mecdi Mehmed Efendi (v. 1591) tarafından yapılan ve daha çok *Tercüme-i Şakaik* diye şöhret bulan *Hadaiku's-Şakaik*'tir. Nev'izade Atayî (v. 1635) bu tercümeyle *Hadâiku'l-Hakaik fî Tekmiletü's-Şakaik* adıyla zeyl yazmış, bunu Uşşakîzade İbrahim (v. 1724) *Zeyl-i Şakaik*'i, Şeyhî Mehmed Efendi'nin (v. 1732) *Vekayiu'l-Fuzalâ*'sı, Fındıklılı İsmet Efendi'nin (v. 1904) de *Tekmiletü's-Şakaik*'i takip etmiştir. Mecdî tercümesi, zeyillerden de Atâî, Şeyhî ve İsmet Efendi'nin

16 Gündegül Parlar, "Eyüpsultan Tarihi ve Eyüplü Meşhurlar Müellifi Mehmet Nermi Haskan'ın Biyografisi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (7-9 Mayıs 2004)*, İstanbul, 2004, ss. 44-49. Bu makaleden merhumun bunlardan başka yayınlanmayı bekleyen 2 ciltlik "İstanbul Tekkeleri" çalışması olduğunu öğreniyoruz.

eserleri Abdülkadir Özcan tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (5 cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları 1989. Tanıtıcı bilgiler için bkz. Abdülkadir Özcan “eş-Şekaiku'n-Numaniyye”, *DİA*, c. 38, ss. 485-6). Taşköprülüzade'nin eseri Ahmed Subhi Furat neşri esas alınarak Muharrem Tan tarafından tercüme edilmiş (*Osmanlı Bilginleri*, İstanbul: İz Yayınları 2007), eserin zeylleri (10 zeyl) ile birlikte Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nun “Şakaik-i Numamiyye Projesi” kapsamında neşrine başlanmış, bugüne kadar (Eylül 2019) üç eser yayınlanmıştır (Nev'izade Atayî, *Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmileti'-Şakaik*, 2 cilt, 2017, Uşşakızade İbrahim Hasib Efendi, *Zeyl-i Şakaik*, 2017) ve Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekayiu'l-Fuzalâ*, 4 cilt, 2018).

Cemaledin el-Hulvî'nin (v. 1654) *Lemezât-ı Hulviyyesi* (1621). Tasavvufa intisabından evvel devlet memurluğu yapan, bu sırada fırsat buldukça tekkeleri dolaşan Hulvî, gördüğü rüya üzerine ilkin Koca Mustafa Paşa Asitanesi şeyi Necmeddin Hasan Efendi'ye, hac dönüşü uğradığı Mısır'da da Gülşenîliğe intisap etmiş, aldığı hilafet ile İstanbul'a dönmüştür. Şehremini'ndeki evini tekke haline getiren Hulvî, vefatına değin bu tekkede şeyhlik yapmıştır. Eser, 22 fasıldan ibaret bir mukaddime ile 'lemza' dediği 32 bölümden müteşekkil, Halvetîliğin meşhur şeyhlerinin hayat hikayelerini/menkibelerini ihtiva eden eser M. Serhan Tayşi tarafından sadeleştirilerek neşredilmiştir (İstanbul: İFAV Yayınları 1993, 656 s., 2. baskı İstanbul: Semerkand Yayınları 2013, 616 s.)

XVII. yüzyıl Melâmî şeyhlerinden Sarı Abdullah Efendi'nin (v. 1660) Nakşî, Bayramî, Halvetî, Mevlevî, Melâmî ve Kadirî şeyhlerinin hayat hikayelerine dair eseri *Semeratü'l-Fuad fi'l-Mebdei ve'l-Mead*'ı İstanbul'da basılmış (Matbaa-i Amire, 1288/1871), Yakup Kenan Necefzade (*Gönül Meyveleri*, İstanbul Neşriyat Yurdu, 1967) ve Abdurrezzak Tek (*Bayramî Melamiliği'ne Dair Melamet Risaleleri*, içinde, Bursa: Emin Yayınları, 2007, ss. 64-120) tarafından günümüz harfleri ile neşredilmiştir.

Halvetîliğin Sivasiyye kolunun müessisi Abdülehad Nurî'nin halifesi Mehmed Nazmî Efendi'nin (v. 1700) kaleme aldığı *Hediyetü'l-İhvan* Halvetîliğin piri Seyyid Yahya Şirvanî'den (v. 1463) itibaren kendi dönemine kadar gelen bazı şeyhlerin hayatı/menkibeleri ile Halvetîliğin Şemsiyye ve Sivasiyye kolları hakkında mufassal bilgiler ihtiva etmektedir. Eser Osman Türer tarafından *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005).

Hüseyin Ayvansarayî'nin (v. 1786) *Vefeyat-ı Ayvansarayî*'si Hacı Bayram-ı Velî'den itibaren telif tarihine kadar toplam 294 şeyhin hâl tercümesini içermektedir. *Tercüme-i Meşayihin ve Tezkire-i Ayvansarayî* adlarıyla da anılan eser halen yazma halindedir.¹⁷ Bu eser müellifin daha çok devlet adamlarına tahsis ettiği *Vefeyat-ı Selatin ve Meşahir-i Rical*'inin sufi ağırlıklı versiyonu olarak niteleyebiliriz.

17 Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1375 ve Uşşakî Tekkesi, nr. 365; İstanbul Arkeoloji Müzesi, nr. 1107 ve İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 2464. Eser hakkında tanıtıcı bilgi için bkz. ➤

Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin (v. 1787) *Mecelletü'n-Nisab fi'n-Nesebi ve'l-Küna ve'l-Elkab*'ı Katib Çelebi'nin *Süllemü'l-Vüsul* adlı eserine bir zeyl olup eserde 1649'dan 1761'e değin alim, şeyh ve şairler hakkında tanıtıcı bilgiler yer almaktadır. Müellif ve eseri hakkında bir doktora tezi yapılmış, (Ahmet Yılmaz, "Müstakimzade Süleyman Sadeddin: Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisab'ı", AÜSBE, 1991) indeksi ayrıca neşredilmiş (haz. Ahmet Yılmaz, *Mecelletü'n-Nisab Fihristi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2000), tıpkı basımı da yapılmıştır (Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları 2000). Müstakimzade'nin *Meşayihname-i İslam*'ı da İstanbul'da vefat eden ve cenaze namazı Şeyhülislamlarca kaldırılan on sekiz şeyhin hayat hikayesini ihtiva eder. Eser halen yazma halindedir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1716/1).

Mehmed Süreyya Bey'in (v. 1909) *Sicill-i Osmani*'si Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren 1899 yılına kadar çeşitli sınıf ve mesleklerden 17000 civarında hal tercümesini ihtiva eden eseri alanında büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Eserin basımına Mehmed Süreyya Bey tarafından 1308 (1890-1) yılında İstanbul Matbaaa-i Amire'de başlanılmış, dördüncü ve son cildi tarihsiz olarak yayınlanmıştır. Eserin faksimile neşri Avrupa'da yapılmıştır (4 cilt, 1971). Eserin günümüz harfleriyle üç neşri yapılmıştır: (i) Bunlardan ilki, Dr. Gültekin Oransay'a ait olup dokuz cilt olması planlanan ve neşrine 1969 yılında başlanan girişim daha birinci ciltte akim kalmıştır (*Osmanlı Devletinde Kim Kimdi, I, Osmanoğulları* haz. Dr. Gültekin Oransay, Ankara Küğ Yayınları 1969). Daha sonra kamil neşirlerine kavuştuğumuz neşirlerden ilki (iii) aynı adla 4. cildi iki ayrı cilt (IV/I ve IV/II olarak toplam 5 cilt) olarak Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Hamdi Savaş, Havva Kurt tarafından hazırlanarak İstanbul'da basılmıştır (İstanbul: Sebil Yayınevi 1995-1998). Bu mecradaki en son çalışma (iii) Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın neşrettiği altı ciltlik eser olup, bu neşirde Süreyya Bey'in arabî harflere göre yaptığı tasnif günümüz alfabetesine göre yeniden düzenlenmiştir (4 cilt, haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınlar 1996). Zeki Pakalın (v. 1972) bu esere 19 ciltlik bir zeyl hazırlamış, bu zeyl de günümüz harflerine aktararak Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır (*Sicill-i Osmani Zeyli*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, 19 cilt). Zeylleri ile birlikte eser, içeriğindeki on sekiz binden fazla biyografi ile sahasının en kapsamlısı olma özelliğine sahiptir.

Bursalı Mehmed Tahir'in (v. 1925) Türklerin kültürsüz bir millet olduğu yolundaki dış memleketlerde yerleşmiş kanaatleri bertaraf etmek için Türkçe kaleme aldığı eseri *Osmanlı Müellifleri* üç cilt, altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünün mutasavvıflara (288 sufi) tahsis edildiği eserin diğer bölümleri ulema, şair edib, tarihçi, hekim, matematikçi ve coğrafyacıların hayat hikayelerine tahsis edilmiştir. *Osmanlı Müellifleri*, 1915 (1333) yılında İstanbul Matbaa-i Amire'de

Ramazan Ekinci, "Vefeyât-ı Ayyansarâyî'de Bayramî Şairler/Şeyhler", *Sufî Araştırmaları*, 2012, c. 3, sy. 6, ss. 65-80.

üç cilt halinde basılmış, tıpkı basımı Ahmet Remzi Akyürek'in *Miftahu'l-Kütüb ve Esami-i Müellifin Fihristi* (1928) adlı eserinin ilavesiyle kalın tek cilt halinde 2000 yılında neşredilmiştir (Ankara: Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım, 2000). Eserin yeni harflerle ve dili sadeleştirilmiş üç ciltlik ilk baskısı A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen tarafından hazırlanmışsa da (3 cilt, İstanbul: Meral Yayınevi 1972-1975) yer yer görülen okuma hataları yüzünden güvenilir olduğu söylenemez. Eserin günümüz harfleri ile en güvenilir neşri 2016 yılında yapılmıştır (*Osmanlı Müellifleri*, 3 cilt, Mehmet Ali Yekta Saraç (haz.), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016).

Bağdatlı İsmail Paşa'nın (v. 1920) yaklaşık 9000 müellifi eserleri ile kaydettiği *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asarü'l-Musannifin*'i Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuç tarafından Millî Eğitim Bakanlığı'nca iki cilt halinde yayımlanmıştır (I. cilt 1951, II. cilt 1955). Eserin indeksi Nail Bayraktar tarafından hazırlanmıştır (*Hediyetü'l-Arifin, Esmâü'l-Müellifin ve Asarü'l-Musannifin Şöhretler İndeksi*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1990).

Hüseyin Vassaf Bey'in (v. 1929) Mehmed Sami'nin çok küçük hacimli *Esmar-ı Esrar*'ını şerh ederek başladığı *Sefîne-i Evliya-yı Ebrar Şerh-i Esmar-ı Esrar*'ı çoğunluğu Anadolu'da yetişmiş 2000 kadar şeyhin hal tercümelerini, döneminin şeyhlerine ve tekkelerine dair görsel malzemeler ilavesiyle beş ciltlik sufiler ansiklopedisine dönüşmüştür. Bugün bilinen tek nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olduğu (Yazma Bağışlar, No: 2307) yazma Ali Yılmaz ve Muharrem Akkuş tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır (5 cilt, *Sefîne-i Evliya*, İstanbul: Kitabevi yayınları, 2006).

Ahmed Safi Bey'in (v. 1926) on yılı aşkın bir zamanda telif ettiği çağdaşı veya daha evvel vefat etmiş bir kısım ulema, meşayih ve şuaranın hayat hikayesini, Bektaşilik, vahdet-i vücud, Hurufilik gibi bir takım tasavvufi konu ve kavramı ihtiva eden 18 ciltlik *Sefînetü's-Saif*'si ayrıca tütünden, yangınlara, çiçeklerden Osmanlı parasına kadar Osmanlı İstanbulu'nun gündelik hayatına dair kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir¹⁸.

Haririzade Mehmed Kemaleddin Efendi'nin (v. 1882) dört yüzden fazla kaynak kullanarak telif ettiği tarikatlar ansiklopedisi niteliğindeki *Tıbyanu Vesaili'l-Hakayık fî Beyani Selasili't-Taraiik*'i Arapça keleme alınmış, 3 büyük cilt ve toplam 1016 varaktır. Eserde kendi dönemine kadar gelen tarikatlar huruf-i heca tertibi ile anlatılır. Şeyhler hayatları, menkıbeleri, silsileleri ile kaydedilir. Bilinen tek nüshasının Süleyman Kütüphanesi'nde (İbrahim Efendi, No: 430-432) kayıtlı olan eser müellifi hakkında Yakup Çiçek tarafından doktora çalışması yapılmıştır

18 Halen yazma olan eserin içeriğine Necdet Tosun Bey'in tanıtıcı makalesinden ulaşılabilir ("Kültür Tarihimize Işık Tutan Mühim Bir Kaynak: Sefînetü's-Sâfi", *İLAM Araştırma Dergisi*, 1996, c. I, sy. 2, s. 177-190. *Sefîne-i Saif*'nin yayına hazırlandığı haberini M. Cemal Öztürk Bey'den öğrendik).

(“Haririzade Mehmed Kemaleddin Hayatı, Eserleri ve *Tibyânu Vesaili'l-Hakayık fi Beyani Selasili't-Tarâik*- Muhtevası, Kaynakları”, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü 1982). Ayrıca Çiçek'in konu hakkındaki iki makalesi eserin muhtevası hakkında bilgi vermektedir: “Harîrîzâde Mehmed Kemâleddîn Efendi”, *MÜİFD*, sy. 7-10 (1995), ss. 407-484; “Haririzade Muhammed Kemaleddin Efendi ve Tibyanu Vesaili'l-Hakaik Fi Beyani Selasili't-Tarak”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla X. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, 12-14 Mayıs 2006, 2006, ss. 300-323.

Sadık Vicdanî'nin (v. 1939) *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyesi* (İstanbul Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası 1358/1939, 4 cilt) Melamî, Kadîrî ve Halvetîliğin kolları, müessisleri, silsileleri, adab-erkanı ile bazı meşayihın hal tercümelerini ihtiva etmektedir. Eser İrfan Gündüz tarafından neşredilmiştir: *Tarikatler ve Silsileleri: Melamiyye, Kadiriyye, Halvetiyye, Sofî ve Tasavvuf*, 4 cilt, İstanbul: Enderun Kitabevi 1995.

Meclis-i Meşayih'in tanzim ettiği, 1918 tarihli, bugün İstanbul Şerhiye Sicilleri Arşivi'nde yer alan *Tekâya ve Merakiz Defteri*, tekkelerin halihazırdaki şeyhlerinden 250'sinin isminin kaydedildiği hayli kıymetli bir vesikadır. Defterdeki hal tercümeleleri şeyhlerin kendilerine sorulan sorulara verdikleri cevap ile oluşturulmuştur. İlgili listede şeyliği kaydedilenlerden 78'i Sadık Albayrak (*Son Devir Osmanlı Uleması*, 2. bs, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayınları 1996, 5. cilt, 321 sayfa), 5'i de İsmail Kara tarafından neşredilmiştir (“Meclis-i Meşayih ve İstanbul'da Şeyhlik Yapmış Beş Zatın Kendi Kaleminden Tercüme-i Hali”, *Din ile Modernleşme Arasında*, içinde, İstanbul Dergah Yayınları 2003, ss. 339-40).

Sadettin Nüzhet Ergun'un (v. 1946), *Türk Musikisi Antolojisi* (1942) bir musiki antolojisi olmasına rağmen zikrettiği meşayih ve dervişanın hayatlarına dair malumatlara yer vermektedir. Kendisi de Üsküdar'daki Hallaç Baba Dergahı'nın son şeyhi olduğundan verdiği bilgiler ikamesi güç kıymettedir. Eser İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları arasından çıkmıştır (*Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul: İ. Ü. E. F. Yayınları 1942, 2 cilt). Müellifin *Bektaşî Şairleri* (İstanbul 1930) alfabetik sırayla 180 şair ve şiipleri ile yer almaktadır. (genişletilmiş baskısı müellif tarafından 1944 yılında -I ve II. ciltler bir arada- üç cilt olarak yeniden yapılmıştır).

Bu vadide çağdaş iki yayın ise; (i) 10 ciltlik *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*: İlk altı cildi *Hilyetü'l-Evliya* ile *Sıfatü's-Safve'nin* tercümesi iken yedinci cildi ile birlikte ülkemizin seçkin tasavvuf kürsüsü akademisyenlerinden oluşan bir kurula yazdırılmış, Kuşeyri'den günümüze kadar sufilerin hayat hikayelerine yer verilmiştir. (İstanbul: Şule Yayınları, 1995) ve (ii) Mustafa Kara'nın *Dervişin Hayatı Sufinin Kelamı: Hal Tercümeleri Tarikatlar İstılahları* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2005).

Bu başlık altında zikredilebilecek metinlerden bir diğeri ise bir hatırat olan Aşçı İbrahim Dede'nin hatıralarıdır. Memuriyet hayatı boyunca İstanbul'dan Edirne'ye Erzincan'dan Şam'a Hicaz'a uzanan seyahat ve ikametlerde bulunan Aşçı İbrahim Dede (v. 1906) 19. yüzyıl Osmanlı gündelik hayatına dair tasavvufi

yönü ağırlıklı bir hatırat hediye etmiştir. Müellif tasavvuf ile iç içe bir hayat yaşamış, eserinde şeyh efendilerin biyografilerinden tekkedeki fiziki durumdan icra edilen zikirlerine kadar tasavvuf ve tekke hayatına dair içeriden mühim bilgiler vermiştir. *Hatırat* Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır (*Aşçı Dede'nin Hatıraları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, 4 cilt)¹⁹.

III- Tekke Listeleri (Mecmua-i Tekâyalar)

İstanbul'daki tekkelerin tesislerinden, 1925 yılındaki 'sedd'lerine kadar tarikatları, silsile-i meşayihleri, yerleri, zikir günleri, tekkede ikamet edenlerin nüfusları gibi farklı gaye ile hazırlanmış, farklı hacimlerdeki tekke listeleri tekkelerin tarihi sürekliliğinin tespitinde vaz geçilmez kaynaklardan biridir. Sadece bu listeler kullanılarak bile tekkelerin tarihi sürekliliği tespit edilebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilki *Îd-i Adhâda Ocaklar ve Cevâmi ve Medâris ve Zevâyâyâ Tevzi Olunan Kurban Koyunu Defteridir* adındaki, 1119 (1708) tarihli, Kurban Bayramı münasebetiyle ocak, cami, medrese, tekke ve türbelere dağıtılacak olan kurbanlık koyunların adetleri ile verildikleri yerleri gösteren liste ile başlayıp, 30 Kasım 1925'teki 677 sayılı *Tekke ve Zaviyelerin Seddine Dair Kanunun* hemen öncesinde [Eylül-Ekim 1925] dergahların özellikle vakıflar ile ilgili yönlerinin tespiti için düzenlenen *Tekâyâ ve Zevayaya Mahsus Defter* ile nihayete eren -mükerrerleri ve muadilleri bir/tek addedilerek- 23 adet listenin tanıtılıp, bu güne kadar künyeleri verilen ancak hala neşredilmemiş olan üç listenin çevrim-yazısının sunulduğu çalışmamız *Tasavvuf Dergisi'*nde neşredildi ("Mecmua-i Tekayaların Serencamı ve Yeni Bir Liste Neşri", sayı 27, yıl 2011, ss. 269-320).

Tekke listeleri içerisinde özel bir yeri olan on yıl Meclis-i Meşayih reisliği yapan Ahmed Muhyiddin Efendi'nin (v. 1909) *Tomar-ı Tekâyâ*'yı hususen zikretmeliyiz. İstanbul tekkelerinin kuruluşundan itibaren postnişin olmuş bütün şeyhlerin adları, doğum ve vefat tarihleri hakkında en kapsamlı liste olan eserin müellif tarafından hazırlanmış bilinen iki nüshası var: (i) *Küçük Tomar*: Meraklısının elinde fotokopi nüshadan taranarak pdf formatında dijital ortamda dolaşan bu nüshanın içindekiler kısmı biri tarafımızdan olmak üzere iki farklı makalede neşredildi: Mahmut Erol Kılıç, "Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri ve Muhyiddin Efendi'nin 'Tomar-ı Tekâyâ'sı", *İstanbul Armağanı* 3, ayrı basım, İstanbul 1997, ss. 259-274 ve Erkan Övüç, "Mecmua-i Tekayaların Serencamı ve Yeni Bir Liste Neşri", *Tasavvuf*, sayı 27, yıl 2011, ss. 302-313. (ii) *Büyük Tomar*. Varlığını bir kısım yeni araştırmalardan öğrendiğimiz bu nüshanın halen Kadiriyyane'de olduğunu tahmin etmekteyiz.

19 Osmanlı son dönem ve Cumhuriyet devri tekke/tasavvuf tarihinin önemli birincil kaynaklarından olan hatıratlara dair elinizdeki sayıda Hasan Yenilmez tarafından hazırlanan "Cumhuriyet Devri Şeyhlerine Dair Hatırat-Biyografi Kitapları İçin Bir Bibliyografya Denemesi" başlıklı yazıya bakılabilir.

IV- Bina Tarihleri

Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin (v. 1787) *Hadikatü'l-Cevami*'si (1781). Hüseyin Ayvansarayî İstanbul ve çevresini gezerek, ziyaret ettiği cami, tekke, medrese, çeşme, sebil ve bunların vâkıfları, vakf-ı sanileri, mescide minber koymak/koydurmak suretiyle camiye çevirenleri, buralarda çeşitli vakıflar tesis edenleri, hazirelerinde medfun bulunan meşahiri Camiler Bahçesi adını verdiği eserini kaydetmiştir. *Hadika*'ya Ali Satı Efendi tarafından yazılmaya başlanan zeyl 1248'de (1832) başlayıp (53 yıl sonra) 1253'te (1838) bitirilmiş, bu ikinci merhale ile eserin hacmi yaklaşık iki misli genişlerken, ilk nüshada yer alan bazı mescidler çıkarılmış ve bu süre zarfında inşa edilen mescidler ilave edilmiştir. Bu zeylin bitiminden 40 yıl sonra da Süleyman Besim Efendi'nin yaptığı ve "*Dürrehatü'l-Cevami yahud Hadikatü'l-Cevami*" adını verdiği zeyl ile eser 1276 (1859-60) yılına kadar getirilmiştir. Eser, Ahmet Nezih Galitekin tarafından Ali Satı Efendi ve daha önce yayınlanmayan Süleyman Besim Efendi'nin zeylleriyle birlikte neşredilmiştir. Bu neşirde Süleyman Besim Efendi'nin önceki nüshalara yaptığı ekler eseri yayıma hazırlayan tarafından ayrıca belirtilmiş, böylece eser daha kullanılışlı hale getirilmiştir. Künyesi şöyle: Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Satı, Süleyman Besim, *Hadikatü'l-Cevami*, haz. Ahmed Nezih Galitekin (haz.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2001). *Hadika*, topoğrafik bir sıra ile önce sur içi İstanbul'undaki cami ve mescidleri dolaşan ardından bilad-ı selasedeki yapılara yer veren eser birinci derecede bir tasavvuf kaynağı olmamakla birlikte yeri geldiğinde tekkelerden bahsetmesi, yapılardaki tasavvufi unsurları özellikle belirtmesi²⁰ sebebiyle tasavvuf araştırmacıları için de önemli kaynaklardan biri olma özelliğine sahiptir.

Hacı İsmail Beyzade Osman Bey'in 1887 (1304) yılında neşrettiği *Mecmua-i Cevami*'si *Hadika*'nın bir tetimmesi mesabesinde olup, camilerin yanına ilave edilen ve meşihat konulan tekkelerden de bahsettiği için istifade edilmesi gereken bir kaynaktır. Kitap, küçük boy iki cilt olarak 1304'te İstanbul'da basılmış olup, ilk cildi 128; ikinci cildi ise 87 sayfadır. I. ciltte Suriçi İstanbul'undaki 412 cami, 194 mahalle ve 167 tekke ve surharici İstanbul'undaki 38 cami, 7 tekke, 75 hamam ve İstanbul'daki sahabe-i kiram hazeratının isim ve türbelerinin mevkii; II. ciltte Eyüb, Hasköy, Kasımpaşa, Galat, Tophane, Beşiktaş, Boğaziçi, Rumeli ve Anadolu cihetleri ile Üsküdar ve Kadıköy'deki 306 cami, 136 mahalle ve 130 tekke ve İstanbul ve Bilâd-ı Selase'deki toplam ev, dükkan, han, hamam, fırın, çayır, imaret, köprü, bahçe, bostan gibi çok ve çeşitli alanlarda istatistiki bilgileri kaydetmektedir. Eserin günümüz harfleri ile neşri Ahmet Nezih Galitekin tarafından yapılmıştır (*Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul*, içinde, İstanbul: İşaret Yayınları, 2003, ss. 19-186).

20 Örneğin Üsküdar'daki Ahmediyye Camii'nin anlatıldığı bölümde bu eserin ilk cuma vaizi olan İsmail Hakkı Bursevî hakkında oldukça malumat verip eserlerinin bir listesini burada nakletmektedir. *Hadika*, s. 206-209.

Askeriyeden olan Mehmed Raif'in (v. 1917) *Mir'ât-ı İstanbul'u* (1896) müellifin şehri adım adım gezerek binaların kitabelerini okuması ve bu suretle üzerinde on yıl çalışması neticesinde ortaya çıkmıştır. Binaların tarih beyitlerinde büyük ölçüde *Hadika'yı* tekrar ederken, *Hadika'nın* sadece tarih beyitlerini nakletmekle yetindiği kitabeleri kamilen naklederek *Hadika'yı* tamamlar. Ayrıca *Hadika'nın* kaleme alınışından sonra inşa edilmiş yapıları da eserine alması önemini bir kat daha arttırmaktadır. İki cilt olarak planlanan eserin ilk cildi Galata ve Anadolu yakasına tahsis edilmiştir (İstanbul Alem Matbaası, 1314/1896). Sur içine ayrılan ikinci cilt yayınlanmadan müsvedde halinde kalmıştır. Eserin ilk cildi yer yer rastlanılan tarih hataları tashih edilerek Hatice Aynur ve Günay Kut tarafından yayınlanmıştır (İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı, c. I, 1996).

Vamık Şükrü Altınbaş'ın 25 yılda hazırladığı (1915-1940) ve halen İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'nde (No: HFK0073128) yer alan 8 cilt 6000 sayfalık *Evkâf-ı Ümem Tarihi* adlı eseri adından da anlaşılacağı gibi İslam'ın ilk yıllarından Cumhuriyet dönemine kadar vakıflar, vakıf olarak inşa edilen cami, mescit, tekke, kütüphane gibi yapıları anlatmaktadır. İlk üç cildi Osmanlı dönemine kadarki süreci, 4-7. ciltleri Osmanlı dönemini, 8. cilt de indeksi ihtiva eder. Eser ile ilgili tanıtıcı makale Rifat Günalan tarafından kaleme alınmıştır ("Evkâf-ı Ümem Tarihi'nde Üsküdar Vakıfları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX, 11-13 Kasım 2016, İstanbul 2017, I. cilt, 405-455. Sayfa*).

Bu vadiye son olarak kısa adı KUDEB olan Koruma Uygulama ve Denetim Bürolarına da değinmek gerekir. Bürolar, İl Özel İdareleri, Büyükşehir Belediyeleri ve Bakanlıkça izin verilen belediyeler bünyesinde, korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarıyla ilgili işlemleri ve uygulamaları yürütmek, denetimlerini yapmak üzere koruma, uygulama ve denetim büroları kurulması hakkında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında kurulmuş birimlerdir. Büroların ilgi sahası tekkelerin de dahil olduğu taşınmaz kültür varlıkları ve bunlardaki her türden tadilat ve tamirat uygulamalarının incelenmesidir.²¹ Ellerindeki arşiv malzemesinin güvenilirliği açısından bu birimler tekke tarihi yazımında hayli önemli bir yerde duruyor.

VI- Seyyahlar/Seyahatnameler

A- Yerli Seyyahlar/Seyahatnameler

Evliya Mehmed Çelebi'nin (v. 1684?) *Seyahatnamesi* (10 cilt). 25 Mart 1611'de (10 Muharrem 1020 İstanbul'da doğan Evliya Çelebi, gördüğünü rivayet ettiği rüya (1040 Muharreminin aşure gecesi, 1630; Yemiş İskelesi civarındaki Ahi Çelebi Cami) üzerine önce İstanbul'dan başlamak üzere gezmeye ve gezip gördüklerini

21 Bu kurulların görev, yetki, işleyiş durumları ile halen (2019) hangi belediyelerde aktif olduklarını öğrenmek için bkz. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44966/koruma-uygulama-ve-denetim-burolari-kudeb.html>

kaydetmeye başlar. İlk İstanbul dışına yapacağı seyahatine kadar (1640) on yıl boyunca İstanbul'u semt semt; camisinden, tekkesine, kahvehanesinden meyhanesine kadar gezer. Osmanlı topraklarını neredeyse karış karış gezen Evliya Çelebi, Türk kültür tarihi açısından önemli bir külliyat niteliğindeki on ciltlik *Seyahatname* adını taşıyan esere imza atmıştır. Bütünüyle İstanbul'a tahsis edilen I. cildin -Çelebi'nin mübalağayı sevmesine rağmen- dönemin tanıklığı açısından yeri doldurulamayacak bir kaynak olduğunu söylemek gerekir. Mesela Üsküdar'da 47 tekleden bahseder, 6'sını kısaca açıklar. Eserin Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan transkripsiyonlu, çevrimyazlı ve sadece metin olarak farklı neşirleri en kullanışlı olanıdır (mesela, Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2 cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011).

Hocazade Ahmed Hilmi'nin (v. 1914) *Ziyaret-i Evliya'sı* (İstanbul, 1325/1907). Kendisi de Nakşî olan Maarif Nezareti teftiş üyesi Hocazade, İstanbul'daki evliyanın kabirlerini dolaşarak onlar hakkında kısa malumatları bize aktarmıştır. Tekke/türbelerden kısaca bahseden, bazen kitabelerini bazen de ziyaret ettiği yer ve kişi ile ilgili tarih manzumelerine yer vermiştir. 1325 yılında İstanbul'da basılan eserin günümüz harfleri ile Selami Şimşek (İstanbul: Buhara Yayınları, 2005) ve Fatih Başpınar (İstanbul: Hacegan Yayınları 2011) tarafından yapılmış iki neşri vardır.

B- Yabancı Seyyahlar/Seyahatnameler

Yabancı seyyahların en çok ziyaret edip, gezi-gözlem yazısı kaleme aldıkları tarikatlar Mevlevîler ve Rifaîler, tekkeler de İstanbul için, Galata ve Üsküdar Mevlevîhanesi ile Üsküdar Rifaî Asitanesi'dir.²² İlkinde beyaz tennureleri ile biteviye dönenler, (whirling dervishes), diğerinde de kesici-delici aletleri kullanmakta çekinmeyip haykırarak zikredenler (howling dervishes) batıların doğuda aradıkları egzotizmi vermeye fazlasıyla yetiyor olmalıydı. Batılı seyyahlar için ilki dans gösterisine benzetiliyor, diğeri korkunç geliyordu. Kalenderî dervişleri hariç Nakşî, Kadirî ve Halvetî gibi diğer tekkeler ve dervişleri dikkatlerini pek çekmiyordu. Seyahatnamelerin gözle görünür oranda Mevlevîlere ve Galata Mevlevîhanesi'ne dair oluşu seyyahların daha çok Galata ve çevresinde ikamet ettiklerinden ötürü olmalıdır. Yabancı seyahatnamelerin dili çok defa romantik ve abartılıdır. 16. Asırda rastlanan hayranlık içeren üslup devletin güç kaybetmesi ile beraber yerini alaycılığa bırakmıştır. Yabancı seyyahların bilgi kaynakları çok defa kendileri gibi bir seyyah arkadaşları ya da tercümanlarıdır ve bu metinlere daima ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Aşağıda da görüleceği üzere gezi-gözlem yazılarının çoğu Galata Mevlevîhanesi ile Üsküdar Rifaî Asitanesi'ne dair olsa da zikir tasvirlerinin yanında derviş gözlemleri ile tasavvufi hayata dair diğer kayıtlar

22 Üsküdar Mevlevîhanesi ile Rifaî Asitanesi'nin bazen birbirine karıştırdıklarını da buraya kaydedelim (Mesela, P. A. Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul*, İstanbul Eren Yayınları, 1993, s. 91 ve Nerval, *Doğu'da Seyahat*, trc. Selahattin Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 796).

tekke/tarikat araştırmacılarının mutlaka işine yarayacak ayrıntılar içermektedir. Şimdi taramalarımız sırasında karşılaştığımız seyahatnamelere bir göz atalım:

1655'te İstanbul'a gelen Fransız gezgin Jean Thèvenot (1633-1667) adını vermesi de Galata Mevlevîhanesi'ne giderek ayin-i şerifi sade ve önyargısız bir dille aktarmıştır.²³ IV. Mehmed döneminde (hd 1648-1687) Büyük Britanya Kralının elçisi Winchesley Kontu'nun katibi ve silahları olarak İstanbul'a gelen Paul Ricaut'un (1629-1700) aktarımları ithamlar ile doludur. Genel olarak tasavvuf ve tarikatları Hristiyanlık ve Musevîliğin bir taklidi olarak gören gezgin Mevlevîliği Nakşîlikten doğan bir kol olarak göstermektedir.²⁴ İsveçli Claes Ralamb (1622-1698) tasavvufî hayat/tarikat konusunda aşağılayıcı ifadelere yer vermeden muhtemelen Galata Mevlevîhanesi'nde gördüğü mevlevî ayinini sade bir şekilde anlatmaktadır. Dervişleri rahip olarak anması muhatabına kendi dilindeki bir kavram ile seslenmekten ileri geliyor olmalıdır.²⁵ Keza İngiliz Lady Montagu (1689-1762) da Ralamb'dan 60 yıl sonra yazdığı mektubunda (41. mektup) katıldığı Mevlevî ayinin sade bir şekilde tasvir ediyor.²⁶

Topçu mühendisi olarak eğitim gördükten sonra, İstanbul'a Fransa elçisi tercümanı olarak gelen ve Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'un kuruluşunda önemli katkılarda bulunan Baron De Tott (1733-1793) bütün dervişleri afyon müptehliği ile itham edip, ikiye ayırdığı dervişleri ilk sırasına Mevlevî koyar. Bunlar hoş bir müziğin tatlı nameleri ile dönmektedir. İkinci gruptaki "tahta tepen dervişler"

23 Eserin (*Voyage du Levant*, Paris 1980) 3 tercümesi vardır: (i) Reşat Ekrem Koçu, *1655-1656'da İstanbul ve Türkiye*, İstanbul: Çığır Kitabevi 1939, 56 s. (eksik tercümedir), (ii) Nuray Yıldız, *1655-1656'da Türkiye*, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1978, s. 133-5 ve en yenisi (iii) Ali Berktaş, *Thevenot Seyahatnamesi*, İstanbul: Kitap Yayınevi 2009, s. 102-3.

24 Bu eserin 2 tercümesi var: (i) M. Reşat Uzmen, *Türklerin Siyasi Düsturları*, İstanbul Gazetesi Yayınları, t.y., s. 215 vd., yeni baskı İstanbul: Ad Yayıncılık 1996, 135 vd., (ii) Halil İnalıcık ile Nihan Özyıldırım'ın tercümesi ise giriş ve dipnotlar ile zenginleştirilmiştir. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012, ss. 189-236.

25 Bernt Brendemon, "İskandinav Seyyahları Gözüyle Dervişlik ve Tarikat", *I. Milletlerarası Mevlâna Kongresi-Tebliğler-*, 3-5 Mayıs 1987, s. 260-1. Makale yazarı bu bilgilerin Ralamb'ın 200 sayfalık son derece detaylı günlük defterinin 18 sayfalık ekinde yer aldığını belirtiyor. Ralamb'ın eserin Türkçeye çevrildi (*İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658*, Orijinal adı: *A Relation Of A Journey To Constantinople*, çev. Ayda Arel, İstanbul: Kitap Yayınevi 2008) ancak bu eserde ilgili ek yer almıyor.

Ayrıca Brendemon, Bernt, "İskandinav Seyyahları Gözüyle Dervişlik ve Tarikat", *I. Milletlerarası Mevlâna Kongresi-Tebliğler-*, 3-5 Mayıs 1987, s. 260-1. Ralamb 1657-1658 yıllarında İstanbul'da bulunmuştur.

26 Orijinal adı: *Letters from Turkey (1716-1718)*. Bu eserin 2 tercümesi var: (i) Ahmet Refik, İstanbul Hilmi Kitaphanesi 1933, ss. 128-9 ve aynı adla yeni neşri, İstanbul: Timaş Yayınları, 1998, s. 114-5, (ii) Aysel Kurutluoğlu, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, y.y., t.y., ss. 128-9, ve (iii) Bedriye Şanda, *Türkiye'den Mektuplar*, İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yayınları, 1973.

daha hüzünlü ve vahşidirler. Bununla kastettiği Rifâî dervişleri, “kırlarda dolaşan başka dervişler” de Kalendirîler olmalıdır.²⁷

Slav arkeolojisinin kurucusu olarak bilinen Leh yazar Jan Potocki (v. 1815) 1784'te yayınladığı eserinde isim vermeden Rifâî Asitanesi'ndeki 'bürhan' gösterisinden bahseder.²⁸ Bu, Rifâî Asitanesi'ndeki zikre dair yabancı seyyahlar arasında tespit edebildiğimiz ilk gözlemdir. 18. yüzyılın sonlarında Fransız hükümeti adına gezi ve gözlemlerde bulunmak için İstanbul'a gelen (1790) Antonie Olivier, bu esnada Rifâî Asitanesini de ziyaret etmiş, muhtemelen rehberlerinden edindiği önyargılarla ayine iştirak etmiştir.²⁹

Fransız elçi Choiseul Gouffier'in himayesinde gemi rahipliği göreviyle 1794 yılında İstanbul'a gelen ve burada bir-bir buçuk ay kalan Guillaume Martin Mevlevî, Bektaşî ve Rifâî dervişlerinden kısaca bahseder. Galata Mevlevîhanesi'deki ayinden zevk almışken 10-12 kişilik bir grupla gittiği Rifâî Asitanesi'ndeki zikirden dehşete düşmüştür.³⁰ Ermeni asıllı İsveç vatandaşı aynı zamanda İsveç'in İstanbul elçiliğinde vazifeli Muradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan) (1795-1799) sadece Mevlevîlerden ve onların musikiye olan düşkünlüklerinden kısaca bahseder.³¹

Rifâî Asitanesi'ne 1821'de gelen İngiliz John Carne (v. 1844) de izlediği 'bürhan' zikrinden rahatsız olmuş ve bunu riyakarlık olarak nitelemiştir.³² İrlandalı doktor, tarihçi ve yazar Richard Robert Madden (1798-1886) 1824'ten sonra bulunduğu İstanbul'da dervişlerden de bahsetmiş, onları İtalya'daki keşiflere benzetmiştir.³³ İstanbul'a 1829'da ayak basan İngiliz deniz subayı S. Adulphus Slade'nin Rifâî Asitanesi'ndeki 2 saat kadar süren ayini tasvir eder.³⁴

27 *Türkler-18. Yüzyılda-*, (Orijinal adı *Memoires sur les Turcs et les Tartares*), çev. Mehmet R. Uzmen, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, t.y., s. 75.

28 *Voyages en Turquie et en Egypte faits en l'année 1784'den* (Varsovie - Paris: Royez, 1788), aktaran Thierry Zarcone, “Western Visual Representations of Dervishes from the 14th Century to Early 20th”, *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 6 (March 2013), s. 53.

29 Toplam üç cilt olan eserin (*Voyage dans l'Empire Othoman, l'Egypte et la Perse*) Türkiye ile ilgili kısmı Oğuz Gökmen (*Türkiye Seyahatnamesi/1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul*, Ankara 1977, ss. 37-40) ve Aloda Kaplan (*18. yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2007, ss. 56-59) tarafından tercüme edilmiştir.

30 *İstanbul'a Seyahat*, (Orijinal adı *Voyage a Constantinople*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul: İstiklal Kitabevi 2007, ss. 127-131.

31 Muradgea D'ohsson, *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, t.y., s. 244.

32 John Carne, *Letters from the Easttan* (London 1826) aktaran Muharrem Varol, “Oryantalist İmgelemin İnşasında İstanbullu Bir Tekke: Rifâî Âsitânesi, *Osmanlı İstanbulu III*, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015, s. 719.

33 *Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Palestine in 1824, 1825, 1826 and 1827*dan aktaran Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, İstanbul: Gökkuşbucağı Yayınları, 2007, s. 240.

34 S. Adulphus Slade, *Records of Travels in Greece and Turkey*den (London 1833, II, 279 vd.) aktaran Muharrem Varol, “Oryantalist İmgelemin İnşasında İstanbullu Bir Tekke: Rifâî ♦

1830'lardan sonra İstanbul'da bulunan Commodore Perlig işkence aletleri olarak nitelediği burhan zikrinin aletlerini sayar, tekkede alınan "bahşiş"lerden şikayet eder.³⁵ 1833'un baharında Galata'da Mevlvî, Üsküdar'da da Rifaî ayinine iştirak eden John Auldjo (1805-1886), ilkinin manasız diğerinin tuhaf zikirlerini hayli eğlenceli bulmuştur³⁶

İngiliz kraliyet ordusunda binbaşı olan babası Thomas Pardoe'nin İstanbul vazifesi sayesinde İstanbul'a gelen Miss Julia Pardoe'nun (v. 1862) bu ziyareti Kavalalı Mehmet Ali Paşa tehlikesine karşı devletin Ruslar ile imzaladığı Hünkar İskelesi Antlaşması'nın (1833) akabinde Osmanlı-Rus yakınlaşmasının hakim olduğu bir ortamda gerçekleşir. Seyyahın neredeyse her gördüğünü en egzotik, gizemli, en güzel olarak tasvir eden, her duyduğunu ve gördüğünü tek doğru olarak nakleden romantik ve mübalağalı üslubu hesaba katılmalıdır. Gezgin Galata Mevlvîhanesi ile Rifaî Asitanesi'ndeki zikirlere iştirak etmiş, selefleri gibi ilkinin daha etkileyici, ikincisini de daha ürpertici bulmuştur.³⁷

Yazdığı çocuk masalları ile meşhur Danimarkalı seyyah Hans Christian Andersen (v. 1875) 1842'de Osmanlı topraklarına İzmir'den giriş yapar. İstanbul'da iştirak ettiği Galata Mevlvîhanesi (s. 110) ile Üsküdar Rifaî Asitanesi'ndeki (s. 104-108) zikre dair gözlemlerini tafsilatı ile anlatır.³⁸

19. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'da Galata Mevlvîhanesi şeyhi Kudretullah Dede (meşihat yılları 1816-1871) ile görüşen Charles White (1793-1861) hazretten sitayişle bahseder.³⁹ Hemen aynı tarihlerde Mevlvîhane'ye gelen ve Kudretullah

Âsitanesi, *Osmanlı İstanbulu III*, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015, s. 720.

35 Commodore Perlig, *Constantinople and Its Environs in a Series of Lettersten* (1835) aktaran Muharrem Varol, "Oryantalist İmgelemin İnşasında İstanbullu Bir Tekke: Rifâi Âsitanesi, *Osmanlı İstanbulu III*, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015, s. 720.

36 John Auldjo, *Journal of a Visit to Constantinople*den (London 1835) aktaran Necip Fazıl Duru, "Batılı Seyyahların Gözüyle Dönen Dervişler", *Hece*, (Ekim 2007), sy, 130, ss. 122 ve Muharrem Varol, "Oryantalist İmgelemin İnşasında İstanbullu Bir Tekke: Rifâi Âsitanesi, *Osmanlı İstanbulu III*, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015, s. 719-720.

37 Eserin dilimizde iki tercümesi var: (i) çev. Bedriye Şanda, *Yabancı Gözü İle 125 Yıl Önce İstanbul Sultanın Şehri ve Türklerin Aile Hayatındaki Gelenekleri*, İstanbul: İnkılap Ve Aka Kitabevleri 1967 ve (ii) çev. Banu Büyükkal, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, 543 s. ile *Sultanlar Şehri İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

38 Yazarın bu gözlemleri bir seçki çalışmada dilimize aktarılmıştır: K. Hamsun - H.C. Andersen, *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah*, çev. Banu Gürsaler Syvertsen, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.

39 Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*ten (c. I, Second Edition, London, 1846) aktaran Necip Fazıl Duru, "Batılı Seyyahların Gözüyle Dönen Dervişler", *Hece*, (Ekim 2007), sy. 130, s. 119.

Dede'den etkilenen bir diğer gezginimiz de John (Price) Durbin'dir (1800-1876).⁴⁰ İngiliz edip Albert R. Smith (v. 1860) Galata Mevlevîhanesi ile Üsküdar Rifaî Asitanesi'ndeki zikre iştirak etmiş, ilkinin dans eden diğerini uluyan dervişler olarak nitelemiştir. Eserde bir de mevlevî derviş tiplemesine yer verilmiştir.⁴¹

Fransız şair ve yazar Gerard de Nerval Türkiye, Suriye ve Mısır'ı kapsayan doğu yolculuğuna 1842'de başlar. İstanbul'da üç ay sürecek olan ikametindeki gözlemlerini eserinin "Ramazan Geceleri" başlıklı son bölümde kaydeder. Bu bölümün adından da anlaşılacağı gibi "Dervişler" kısmı tekkeler ile ilgilidir. Üsküdar'ın İstanbul'un Avrupaî havasından uzak, eski Türk geleneklerinin diri olmasından ötürü Anadolu havasına vurgu yapan yazar, genel bir yargı olarak tekkeleri dinin diğer müesseselerinden daha müsamahakar gördüğünü dile getirir. Tasavvufun menşei, tekkeler ve dervişler hakkında söyledikleri, basit, kulaktan dolma, hatalarla doludur. Müellifin "Haykıran dervişlerin tekkesi" dediği Üsküdar Mevlevîhanesi'dir. Pera'daki ayinden sonra burada da ayine iştirak etmiştir. Davranışlarını garip, ayini de etkileyicilikten uzak olduğunu belirterek bahsi kapatır.⁴² Nerval'in Üsküdar'a gelip Rifaî Asitanesi'ne uğramaması rehberinden kaynaklanıyor olmalıdır. 19. yüzyılın ortalarında hem Galata'yı hem de Rifaî Asitanesi'ni ziyaret eden Stephen Olin'in (v. 1851) zikir tasvirleri dikkat çekicidir, kanaatleri ise selefleri ile benzer niteliktedir.⁴³

1850 yılında İstanbul'da bulunan Madame Bovary'nin yazarı Fransız gezgin Gustave Flaubert (v. 1880) seyahatnamesinin 'İstanbul' bölümünde seleflerinin izinde giderek tekkelerden sadece Galata Mevlevîhanesi ile Rifaî Asitanesi'ni ziyaret etmiş, ilkinin halk balosuna benzetirken diğerinin tasvirinde seleflerinden daha munis ifadeler kullanmıştır.⁴⁴

Nerval'in arkadaşı olan Theophile Gautier (v.1872) arkadaşından yaklaşık beş yıl sonra 1856'da İstanbul'a gelir ve yine selefleri gibi sadece Mevlevî ile Rifaîler

40 John (Price) Durbin, *Observations in the Eastten* (c. II, New York, 1845) aktaran Necip Fazıl Duru, "Batılı Seyyâhların Gözüyle Dönen Dervişler", *Hece*, (Ekim 2007), sy. 130, s. 119.

41 Albert Smith, *İstanbul'da Bir Ay*, (Orijinal adı: *A Month at Constantinople*), çev. Mehmet Şefik Erkek, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2015, s. 109-113 ve 139-140.

42 Yazar, Fransa'ya döndükten sonra tüm yazılarını *Voyage de Orient* (1851) adıyla iki ciltlik kitabında toplar. Nerval'in eserinin biri eksik beş tercümesi vardır: i) *Doğuya Yolculuk*, trc. Nurullah Berk, 1974. 142 s.; ii) *Muhteşem İstanbul*, trc. Refik Özdek, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1974, 204 s.; iii) *Doğuya Seyahat : Ramazan Geceleri*, trc. Muharrem Taşcıoğlu, Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984, İkinci baskı 2002, 286 s.; iv) *Doğu'ya Yolculuk*, trc. Nihan Özyıldırım, İstanbul: İthaki Yayınları, 2004, 2 cilt; *Doğu'da Seyahat*, trc. Selahattin Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, 796 s.

43 Stephen Olin, *Greece and The Golden Horn*, NewYork 1854, s. 258-264, ayrıca Varol, *agm*, s. 721-2. Eser dilimize henüz çevrilmedi.

44 *Doğu Seyahati*, çev. Z. Canan Özatalay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 353-356.

ile ilgilenir. Mevlevîhanelerden Galata Mevlevîhanesi'ni, Rifaîlerden Üsküdar'daki Rifaî Asitanesi'ni ziyaret eder, tekkeleri ve zikirlerini ayrıntıları ile tasvir eder.⁴⁵

İtalyan asıllı Edmondo de Amicis (v. 1908) seyahatnamesinin (*Costantinopoli 1874*) "Dervişler" başlıklı bölümde Üsküdar Mevlevîhanesi'nde iştirak ettiği ayin-i şerife dair, içeriğinden ziyade hislerini paylaşmıştır. Amicis'e göre dervişler coşkuntuktan uzak, hatta sahtekardır. Nerval gibi Amicis'in de bu bölümde ayin-i şerife dair gözlemlerinin hemen evvelinde Üsküdar'da büyükmezarlıktan (Karacaahmet) bahsetmesi modern araştırmacıların gözlemlerinin Üsküdar Rifaî Asitanesi'ne ait olduğu hissine kapılmalarına sebep olduğu açıktır. Eser C. Biseo'nun Mevlevî ve Rifaî derviş ve ayin-i şerif çizimleri ile zenginleştirilmiştir.⁴⁶ Vicente Blasco Ibanez, 1907 yılında İstanbul'a gelmiş, Mevlevî ayinine iştirakten sonra Rifaî Asitanesi'ndeki zikre katılmış. Buradaki ayini tafsilatıyla ve dehşet içinde kalarak tasvir etmiştir.⁴⁷

İngiliz sefaretine tayin olan babası ile İstanbul'a gelen ve burada çeyrek asırdan fazla ikamet eden Dorina L. Neave seyahatnamesinde Türkiye'de kolları ile birlikte 161 tarikatın olduğunu İstanbul'da bilinen 258 tekkenin bulunduğunu kaydeder. Selefleri gibi en çok tanınan derviş zümresi olarak Mevlevî, Bektaşî ve Rifaîleri sayar. Galata'daki Mevlevî ayinine iştirak eden yazar, bu kadar süren ikametine rağmen duyduklarından ötürü Rifaî Asitanesi'ne gitmek istemez ve konuyu sadece duyduklarını nakletmekle geçiştirir.⁴⁸

1908'de İstanbul'da olan Anna Grosser Rilke her iki tekkeyi de ziyaret etmiş, ilkinden etkilenmiş diğeri ise ayinin dehşetinden bayılmak üzereyken dışarı çıkarılmıştır.⁴⁹

İstanbul Belediyesi ve Türk Seyyahin Cemiyeti'nin teşvikiyle Galatasaray Lisesi muallimi Ernest Mamboury yabancı seyyahlar için 1925 yılında Fransızca *Constantinople Guide Touristique* adlı bir rehber hazırladı.⁵⁰ Mamboury rehberinin

45 Eserin iki tercümesi var: i) Nurullah Berk, *İstanbul*, İstanbul: Apa Ofset 1971 ve ii) Nuriye Yiğiter, *İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri*, İstanbul: Profil yayıncılık, 2007.

46 Eserin dilimizde üç çevirisi vardır: i) Reşad Ekrem Koçu (*1874'te İstanbul*, İstanbul: Çığır Kitabevi, 1938. 51 s.), ii) Prof. Dr. Beynün Akyavaş (*İstanbul*, Ankara: TTK Yayınları, 1993, 399 s.), iii) Filiz Özdem (*İstanbul*, İstanbul: YKY 2010, 347 s.).

47 Vicente Blasco Ibanez, *Fırtınadan Önce Şark*, (Orjinal adı *Oriente*), çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 122-126.

48 Eserin iki tercümesi var: (i) *Eski İstanbul'da Hayat*, çev. Osman Öndeş, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1978, s. 104-107 ve (ii) *Sultan Abdulhamit Devrinde İstanbul'da Gördüklerim*, çev. Neşe Akın, İstanbul: Dergah Yayınları, İstanbul 2008, ss. 90-91.

49 Anna Grosser Rilke, *Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada*. (Orijinal adı: *Nie Verwehte Klänge*), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 225-227.

50 Büyük bir teveccühle karşılanan eser aynı yıl Türkçe (Osmanlıca) olarak da yayınlanmıştır (*İstanbul: Rehber-i Seyyahin*, İstanbul: Risto ve Mahdumu Neşriyatı, 1925, 561 s.). Eser daha sonra İngilizce ve Almanca olarak da yayınlanacaktır. Aynur Demiriz tarafından İstanbul Rehber-i Seyyahin ve Ernest Mamboury (Transkripsiyon ve değerlendirme), adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (İstanbul Üniversitesi, 2012).

“Dervişler” bölümü (ss. 357-363) tekke ve tasavvufa dair kulaktan dolma bilgiler, bir tekkedeki müşadesini tüm tekkelere genellemek gibi benzerlerini diğer Batılı seyyahlarda sıkça gördüğümüz sathi malumatlar ile başlar. Hal-i hazırda altı tarikat olduğunu ifade etse de (Mevlevî, Bektaşî, Halvetî, Celvetî, Sadî, Nakşî) bunlardan yalnız Mevlevî ve Rifaî tekkelere gezilmesini tavsiye eder. Adresini tarif ettiği üç tekke (Galata Mevlevîhanesi, Kasımpaşa Rifaî Tekkesi ve Üsküdar Rifaî Asitanesi), zikrini anlattığı iki tarikat vardır: Mevlevîler ve Rifaîler. Bir de kısaca Bektaşîlerden ve onların 1826’da yaşadıklarından bahseder.

Seyyahlar içinde Danimarkalı psikolog Carl Vett’in ayrı bir yeri vardır. 1925 yılında tekkelere kapatılmasının arefesinde bir süre Kelami Dergahı’nda Şeyh Esad Erbilî’nin misafiri olarak ikamet etmiş, bu sırada Mevlevîhane ile Rifaî Asitanesi’ni ziyaret etmiş, intibalarını gözlemlerini objektif olarak izaha çalışmıştır.⁵¹

II. Arşiv Belgeleri

A- Resmi Arşivler

Tekke ve müştemilatlarındaki vazifeler için tayinler, aziller; binalar için tamirler ve ihyalar; mukimler ve ziyaretçiler için atıye, taammîye ve ihsanlara dair resmi vesikalar Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer almaktadır. Arşivde konumuz ile ilgili belgenin türü ile karar mercii müesseselerin hangileri olduğunda belirleyici tarih 1826’dır. İlk hanedan vakıflarını tek elden yönetmek için 1826 tarihinde kurulan Evkâf-ı Hümayun Nezareti’nin yetkileri zamanla genişletilerek ülke dahilindeki tüm vakıflara teşmil edilmiştir. Özetle, daha evvel vakfiyelerinin gereği olarak yapılan tayin, tamir vb. iş ve işlemler tür, süre ve usul açısından büsbütün değişecektir. Bu bakımdan özellikle 1826 sonrası için Osmanlı Arşivi en önemli belge havuzlarından birisini/birincisini teşkil ettiği aşikardır. Müteakip başlıklarda konu açısından nisbeten daha spesifik arşiv belge havuzlarına temas edilecektir.

1- Vakfiyeler

Tekke ve müştemilatının kimler tarafından nasıl idare edileceği; gelir ve giderler üzerinde nasıl bir tasarrufta bulunulacağı vâkıf tarafından vakıf senedinde (*vakfiye*) beyan edilir. Bu merkezi rolünden ötürü vakfiyeler tekke tarihi araştırmalarında vazgeçilemez kaynaklarındandır.

Vakfiyeler karşımıza çok farklı yerlerde çıkabilmektedir: Şerîyye sicilleri, arşivler (Vakıflar Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi ve Süleymaniye Kütüphanesi vb.), müstakil vakfiye eserleri vd. Bunların içinde en geniş arşiv şüphesiz ki, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’dir. Vakıf Kayıtlar Arşivi’nde halen 2370 adet vakfiye ve kütük

51 Bu eserin iki tercümesi var: (i) Ethem Cebecioğlu, *Dervişler Arasında İki Hafta*, İstanbul: Kaknus Yayınları, 2004, s. 29-43 ve (ii) Ercüment Asil, Haşim Koç, *Tekke Günlüğü*, Ankara: Elest Yayınları, 2004, s. 22-42.

defteri bulunmakta olup, bu defterlerde 27.021 adet vakfiye ve benzeri belgenin yanında, çeşitli işlemlere ait belgeler bulunmaktadır.⁵²

Tekke vakfiyesi neşirlerine iki örnek olarak, Ekrem Işın'ın, "Yenikapı Mevlevîhânesi'nin İki Vakfiyesi"1 (*İstanbul Araştırmaları*, Sayı: 3, İstanbul 1997) ve Hamit Er'in, "Bir Eğitim Kurumu Olan: Eyüp'te Hasan Hüsnü Paşa Tekkesi ve Vakfiyesi" (*Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, cilt: IV, sayı: 11, s. 139-150) verilebilir..

İstanbul tekkelerinin 1925'teki durumunu (8 husus: tekkenin adı, vâkıfı, yeri, şeyh-i hâzırı, şeyhin vâkıfın neslinden olup olmadığı, meşrutahanesi olup olmadığı, vakfiyenin özeti, vakfiyenin kayıtlı olduğu yeri) bildiren *1341 Defteri* hayli önemli bir belgedir. Bu defterin tanıtımı, Üsküdar ve Eyüp cihetinin neşri şu yayınlarda tarafımızdan yapılmıştır: ("1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2016, cilt: XVII, sayı: 38, s. 55-113 ve "1341 Defterine Göre 1925'te Eyüp Tekkeleri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2016, cilt: XVIII, sayı: 39-40, s. 163-212).

2- Meclis-i Meşayih Arşivi

19. yüzyıl devletin klasik devir kurumları, onların işleyişleri üzerinde merkezîyetçilik lehine ıslahatlarda bulunduğu bir yüzyıldır. Daha evvel vakfiyelerinde belirtilen esaslar çerçevesinde yönetilirken, Sultan II. Mahmut'un, 1812 (1227) tarihli fermanıyla (*BOA*, Cevdet Evkaf, No: 11874) ilkin 'merkez tekke/asitane' uygulaması ile taşradaki bütün tekke, zaviye ve hankâhlar hem zahiren hem de hukuken İstanbul'daki dergahlarına bağlanmış oldular. Böylece asitane dergahından izin/tasdik almadan ve bunu Şeyhülislamlığa tasdik ettirmeden taşrada hiç kimse şeyhlik/halifelik yapamaz; tekke açamaz olmuştur. 1826 tarihinde ilkin sultanlara ve hanedan mensuplarına ait dağınmık bir vaziyette bulunan vakıfların tek elden idaresi maksadıyla kurulan Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin görev ve yetkileri zamanla tüm vakıfları kapsamız sonuçta o zamana değin mütevelliler eliyle denetlenen bu vakıfların mali denetimi de devletin eline geçmiştir. Bu uygulamalar taraflar arasında gerilimli ilişkileri beraberinde getirmiş olacak ki, çözüm için 1866 yılında Şeyhülislam Mehmed Refik Efendi'nin önderliğinde Meclis-i Meşayih müessesesi ihdas edilmiştir. Bu müessese ile birlikte tekkelerdeki şeyh atamalarından, haklarındaki şikayetlere varıncaya kadar pek çok mesele bu kuruma havale edilecektir. Arşiv Süleymaniye'deki İstanbul Müftülüğü'nde yer alan arşiv biriminde kullanıma hazırdır. Arşivde araştırma yapmak için herhangi bir ön şart aranmamaktadır. Belgelerin tamamı bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Arşivin tamamının günümüz harfleri ile neşrinin Ali Vasfi Kurt tarafından tamamlandığını öğrendiğimiz çalışma henüz (Eylül 2019) neşredilmedi.

52 <https://www.vgm.gov.tr/vak%C4%B1f-1%C5%9Flemleri/vak%C4%B1f-kay%C4%B1tlar%C4%B1-ar%C5%9Fivi/vakfiye-ar%C5%9Fivi, 03/08/2018>.

Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu adıyla araştırmacıların hizmetine sunulan arşivin tanıtımı için Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt'un hazırladıkları arşiv kataloğuna (*Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları 2006, ss. 145-150) ve İstanbul Müftülüğü'nün neşrettiği *Din ve Hayat Dergisi*nin ilgili sayısına (sy. 34, 2018) bakılabilir.⁵³

3- Kuyud-ı Kadime Arşivi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar arazi ile ilgili her türlü tasarrufun yeri ve bu tasarruflara dair her türlü defter ve belgenin muhafaza edildiği birim Defterhane'dir. İlk defa Fatih'in Kanunnamesi'nde rastlanılan, Defter Emimi'nin idaresindeki Defterhane, tımar sistemi yerine iltizam sistemine geçilmesi, bürokrasinin Divan-ı Hümayun'dan Babıali'ye kayması ile önemi azalsa da devletin en mühim arşivi olarak önemini korumuştur.

Bir tür sayım ameliyesi olan bu tahrirler yeni fethedilen bölgeler için hazırlanır; bir yerdeki büyük gelir artma veya azalması, nüfustaki artış veya azalış, göçler gibi durumlarda da yenilenirdi. Bu bölgesel tahrirlere ilaveten III. Murad Devri'ne kadar her padişah döneminde yenilenmiştir.

Tahrir ameliyesi tamamlandığında üç türde defter ortaya çıkar: i) mufassal, ii) icmal ve iii) evkaf defterleridir. Tahriri yapılan yerdeki vakıflar ayrı bir defter düzenlenmesini gerektirmeyecek hacimde ise genellikle mufassal defterin son kısmında yer alır. Defterhanede tahrir defterlerinden başka ruznâmçe, derdest, cebe, yoklama ile kal'a ve mustahfızan, a'şar, defterhane memurlarının sicil defterleri gibi hususi gayeli defterler de yer alır. Bunlar arasında konumuz açısından en mühim olanı da idareci sınıf ile ilmiye sınıfından üst düzey devlet görevlilerinin tanzim ettiği vakıflara ait vakıfname, mülkname, hududname vb. kayıtların olduğu defter ve belgeleri ihtiva eden Vakf-ı Cedid defter ve belgeleridir. Özetle toprağın mülkiyeti, tasarrufu, halkın yükümlülükleri gibi kayıtların yer aldığı "Tahrir Defterleri" veya "Defter-i Hâkânî" adı verilen arşiv bugün Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi bünyesinde yer almaktadır. İlgili arşivin tanıtımı ve muhtevasına ilişkin bir rehber Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nce hazırlanmıştır.⁵⁴

Kuyud-ı Kadime Arşivi'nin (KK) tekke tarihi çalışmalarına katkısı mufassal ve evkaf ve vakf-ı cedid defterlerinde yer alan tekke vakıfları, onların vakfiye suretleri, vakfın tasarrufunda olan menkul ve gayr-i menkullerinin dökümü gibi mühim kayıtlardır. Mesela; Vakf-ı Cedid Defter'inden Muharrem 795 tarihli "Karahisar-ı

53 <https://istanbul.diyaret.gov.tr/Sayfalar/JournalList.aspx?ContentCategory=din-ve-hayat&MenuCategory=Kurumsal>, 03/04/2019.

54 Biz de tanıtımlarda bu rehberi kullandık. https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/icerik/ekleri/4-kuyud-i_kadime_arsiv_katalogu.pdf, 03/08/2018.

Sâhib'de vâki' Mevlevihânenin vakfiye sureti" (no: TKG.KK.VKF. Cd.3), Midilli Mufassal Defteri'nin son kısmında yer alan Ramazan 1033 tarihli, Şeyh Mahmud Efendi'ye ait Mülkname-i Hümâyûn (TKG.KK.VKF. Cd.57) veya Muş'ta Şeyh Mehmed Mehdi'nin Molla Kindi namıyla maruf zaviyesine vakfedilen mezralar hakkında 22 Zilhicce 1294 tarihli ferman (no: TKG. KK. FRM.21), biri Tosya'da Mustafa Efendi Tekkesi (no: TKG.KK.PNŞ.1), diğeri Bağdat'ta Kadirî Abdros Dergahı'na (no: TKG.KK.PNŞ.2) ait olmak üzere iki postnişinlik belgesi gibi.

B- Şahsi Arşivler

Tekke/Tasavvuf tarihi araştırmaları için önemli kaynak gruplarından birisini de kişisel arşivler oluşturmaktadır. Süheyl Ünver, İbrahim Hakkı Konyalı gibi zevatın şahsi gayretleriyle bir araya getirerek amme hizmetine sundukları bu tür koleksiyonların araştırmalar açısından ihtiva ettiği öneme işaret etmek için oldukça önemli bir koleksiyonu, Revnakoğlu arşivini etraflı bir şekilde tanıtmakta fayda var.

1- Cemaledin Server Revnakoğlu ve Arşivi (v. 1968)

Cemaledin Server Revnakoğlu (Üstünbaşoğlu) 1912 İstanbul doğumludur. Fatih Fethiye'deki Çandarlı Kara Halil Paşa Numune Mektebi, Galatasaray Lisesi ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. Eğitimi sırasında özel dersler aldı. Hakkı Tarık Us, Kilisli Muallim Rifat Bilge, Hüseyin Kazım Kadri, İsmail Saip Sencer, Ömer Ferid Kam, Ahmet Remzi Akyürek, İsmail Fenni Ertuğrul, Tahirü'l-Mevlevi ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi dönemin önde gelen ilim ve fikir adamlarının sohbetlerine iştirak etti.

Revnakoğlu, 1941 yılından itibaren Türk Tarih Kurumu adına Türk ve İslam kitabelerini tetkik ve tespit heyetinde, 1952'de İstanbul Vilayeti Merkadlar Komisyonunda yer almış, İstanbul Belediyesi'nde eski eserler uzmanı olarak görev yapmıştır. Askerlik ve ardından ilk vazifesi vesilesiyle gittiği Erzurum'da kaldığı beş yıllık süre boyunca Erzurum meşhurlarının hayat hikayelerini derlemiş, bunları yerel gazete ve dergilerde neşretmiştir. İstanbul'a dönüşünde Hakkı Tarık Us'un delaletiyle *Vakit*, *Uyanış (Servet-i Fünun)*, *Yenigün*, *Yeni Sabah*, *Vakit*, *Son Telgraf*, *Zaman*, *Ramazan*, *Aylık Ansiklopedi*, *Tarih Dünyası*, *Tarih Konuşuyor*, *Yeni Tarih Dünyası*, *Coğrafya Dünyası*, *İslam Mecmuası*, *Türk Yurdu*, *İş ve Düşünce*, gibi gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır. *Tarih Dünyası*, *Yeni Tarih Dünyası*, *İslam Mecmuası* ve *Tarih Konuşuyor* dergilerindeki tefrikaları ses getirmiştir. Yazılarında kullandığı müstear isimler şunlardır: "Şeyh Cemalullah", "Revnakullah", "Ecmel Bülend", "Neyyir Sabih", "İbnü'l-Muhtar", "Muhtaroğlu", "Üstünbaşoğlu", "Galatasaraylı", "Hiç" ve "Hiç".

Revnakoğlu'nun İlk yazısı 1928 yılında *Milliyette* çıkan bir tiyatro tenkididir. Tiyatro, tasavvuf, tarikatlar ve tekkeler, folklor, biyografi ve edebiyat tarihi (toplam 178 makale) 40 yıl süren yazı hayatının ana başlıklarıdır. Merhumun biri yarım kalmış, biri makalelerinden derlenmiş 4 kitabı bulunmaktadır. Bunlar da:

Yemen İllerinde Veysel Karanî (Şeyh Cemalullah imzasıyla, İstanbul 1959 ve haz. İsmail Dervişoğlu, Mehmet Doğan Bayın, İstanbul: Köprü Kitapları 2011).

Erzurumlu İbrâhim Hakkı ve Ma'rifetnâmesi (İstanbul Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği 1961 ve haz. İsmail Dervişoğlu, Hasan Sevil, İstanbul: İlk Harf Yayınevi 2011).

Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü (haz. M. Doğan Bayın, İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kırkambar Kitaplığı 2003). Eser Revnakoğlu'nun çeşitli dergilerde yayımlanmış makalelerinden derlenmiş bir çalışmadır.

Türk İslam Âleminde Tarikatlar Tarihi Mecmuası. Müellifin şah eseridir, denebilir. Her biri aylık olarak neşredilecek mecmua formatında, ilk cildinde “alfabetik bir liste halinde tarikatların 103 kolu sıralanarak bütün kollar hakkında ilerleyen zamanlarda gerekli malumatların verileceği” müjdesi verilen bu proje yalnız ilk iki fasikülünün yayınlanması ile akim kalmıştır. Her biri 18 sayfadan ibaret, A4 kâğıt ebatlarında neşredilen formların ilki 5 Haziran ikincisi ise 5 Temmuz 1966 tarihini taşır.⁵⁵ 28 Eylül 1968'de vefat eden Revnakoğlu Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Edirnekapı Mezarlığında toprağa verilir.

Merhumun kendi çalışmaları için oluşturduğu arşivi vefatından sonra -çocuğu olmadığından- Abdülbaki Gölpinarlı ve Turgut Kut'un tavassutuyla ilkin Galata Mevlevihanesi Divan Edebiyatı Müzesi Arşivi'ne kazandırılmış, 2007 yılında ise şimdiki yerine, Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.

Arşivin büyük bölümü bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Ancak bu aktarım sırasında vesikaların sıra numaralarına özen gösterilmemiştir. Bilgisayar ortamındaki fihristi de eski, eksik ve yetersizdir. Mesela, 12 no'lu dosyanın (veya zarfın) içinde hiç ilgisi olmayan Tophane Kılıç Ali Paşa Haziresi'ne dair bir vesika girmiş (görüntü no: 63) fihristte buna yer verilmemiştir. Fihristteki yer yer gözlenen imla hatalarının ise araştırmacıları yanıltacağı muhakkaktır. Bu hatalara bir örnek olarak fihristteki “İstanbul Tekyeleri ve saiki” başlığı verilebilir. Öte yandan söz gelimi bir tekke birden fazla dosyada yer alabiliyor. Nasuhi Tekkesi (no: 54 ve 66) gibi. Yine birbirini ardına gelmesi gereken evrak bazen sondan başa, bazen de arada başka evrak girmiş şekilde yer alabilmektedir. Evrakların ancak bazılarında sıra numarası vardır. Bu durum kaynak göstermede karışıklığa sebep olabilmektedir. Mesela 139 numaralı zarfta yer alan numara verilmiş evrakın sıralaması: 155, 154, 156 şeklindedir. Biz de kaynak göstermede bu görüntü sırasını kullandık.

Revnakoğlu bu arşivini *Türk İslam Âleminde Tarikatlar Tarihi Mecmuası* isimli büyük projesi için oluşturmaktaydı. Bunun için bir afiş dahi hazırlanmıştı. Afişte;

55 Revnakoğlu ile ilgili bilgileri bu kaynaktan derledik: Selim Selimoğlu, “Cemalettin Server Revnakoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Folklor Çalışmaları”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015. Revnakoğlu ile ilgili şu tv programına da bakılabilir: <https://www.youtube.com/watch?v=hujt5l5AeyM>, 17.04.2019.

“5 Haziranda Çıkıyor

Türk-İslam Aleminde Tarikatlar Tarihi

Yazan Cemaletdin Server Revnakoğlu,

Bütün Adab ve Erkan Öncelikleri ve Özellikleri ve Çeşitli Zikir Şekilleri”, yazmaktadır (no: 179-1/487).

Revnakoğlu her türden kağıdı kullanmıştır. Bunlar arasında kartvizitler, mektup zarfları, parşömenler, takvim yaprakları yer alır (mesela no: 234/124). Arşivde düzenli deftere pek rastlanmaz. Yazısı özensizdir. Hele ki ince bir kağıt kullanmışsa okunması hayli güçleşir. Arşivlemede belli bir sıra, tasnif usulü benimsememiş, rastgele tasniflemiştir. Bu sebeple bir tekke birden fazla zarfta (dosyada) yer alabilmektedir.

İlgili olduğunu düşündüğü her türlü materyali toplayan merhumun bu konuda künyeleri ilgili materyalin üzerine kaydetmede çok özenli olmadığı söylenebilir. Mesela, bir kitapta ilgilendiği sayfayı koparmış, önemli gördüğü yerin altını çok kere kırmızı kalem ile çizmiş ve fakat bir köşesine künyesini yazmakta çekingen davranmıştır (mesela, no: 66/26, 69). Gazete ve dergi kütüphanelerinde künyelerini arkasına ve eski yazı ile düşmüştür (mesela no: 139/26, 27).

Kullandığı kaynakların künyesini yazdıkları sayıca azdır. Mesela “*Sicil* cild 3, s. 335” (no: 66/58). Bu da künyesini hafızasında tuttuğundan ötürü ve/veya arşivi kendisi için oluşturduğundan olmalıdır. Notlarını çok kere eski yazı ile tutmuştur (mesela 1950 yılına air bir mecmuaya düştüğü künye notu (no: 66/174).

Aynı tekkeye dair birkaç kez malumat tutmuştur. Bunlardan bir kısmında *Tomar*’ı bir kısmında *Silsilename*’yi kaydetmiş, ya da aynı bilgileri küçük farklar ile bir daha vermiştir.

El yazısı notlarında çok sık rastlanan tekrarlar ile bir biri ile çelişen kimi kayıtlar merhumun topladıklarını redaksiyondan geçirmedeki isteksizliğinden kaynaklanmış olmalıdır. Zaman zaman yayınladığı makalelerin müsveddelerinde bu durum ortaya çıkmaktadır.

Revnakoğlu’nun, çalışmalarına bir kısım kaynakları tarayarak başladığı anlaşılıyor. Mesela *Tuhfe-i Hattatin*’den (s. 75 olmalı) Zileli Ahmed Murad’ın (v. 1156) Nasuhi Efendi zaviyesinde medfun olduğunu önceden kaydetmiş, yerinde yaptığı incelemede “taş bulunamadı” kaydı düşmüştür (no: 66/47).

Daha sonra tekkeleri yerinde ziyaret eden Revnakoğlu, bunların bir kısmının sonuna gezi tarihini de düşmüştür. Mesela Nalçacı Tekkesi haziresinden, Reşid Efendi’nin (v. 1280) halifesi Şeyh Mustafa Rifat Efendi’nin (v. 1271) şahidesi için düşüğü not: “Yarıma kadar gömülü idi. Kazmak sureti ile ortaya çıkardım. 18 Mart 1941” (no: 104/147). Yine:

“Saçlı Hüseyin Efendi halifelerinden Şeyh Süleyman Efendi el-Halveti, Hicri 1171 tarihinde kardeşinden evvel vefat eyledi. Üsküdar’da Karacaahmed

Mezarlığı'ndan 9'uncu adada yatıyor. Başında cesim buhurî tacı şerifi vardır. Temmuz 1957" (no: 12/36, 37)⁵⁶.

Revnakoğlu tekkelerin son şeyhleri, halifeleri ve varisleri ile doğrudan veya mektuplaşma gibi dolaylı yollardan görüşmüştür. Son devir tekke müntesipleri ile kurduğu yakın/dostane ilişki vesikalara ulaşmasını kolaylaştırıyordu. Özellikle 1925 yılından sonra sistemin bekası adına tehdit olarak algılanan tekkeler ve müntesipleri hakkında müspet kanaati, bu kültürün devamına olan inancı ve bu uğurdaki canhıraş çabaları tekke varislerinin güvenlerini kazanmasına yol açmış, bu vesikaları toplamasını kolaylaştırmış olmalıdır.

Dosyada tekkelere ait bölümlerde tekkenin tarihi ve şeyhlerinin hayat hikayelerinin yanında, kıyafetleri ve ayin icraları, zakirleri gibi noktalara da hayli temas edilmiştir. Son şeyhlerin soyadlarını kaydetmesi, varislerin izini sürmeyi kolaylaştırmaktadır. Son şeyh ve varisleri de ayrıca zikretmesi de bu arşivi daha kıymetlerinden hususlardan birisi hizmet olmuştur. Mesela:

"Mehmed Tahir bin Halil. Avnizade Tekkesi şeyhi Beşir Efendi'nin halifesidir ve Oğlu Muhyiddin Efendi Kızıltoprak'ta Tuğlacıbaşı Cami-i şerifinde imam idi" (No: 28/81).

Dosyaların içerisinde bugün için nadir olan matbu eserlere de rastlamak mümkündür. Şaşı Hafız Risalesi gibi (no: 139/139-148) .

Arşivde pek çok resim vardır. Bunların bir kısmı vesikalıktır. Bunların arkasına veya bir köşesine kime ait olduğunun yazılmaması arşivi kullanmadaki en büyük zorluklardandır.

İstisnaya bir misal:

"Yalım ailesinden Hayrullah Efendi'nin kardeşi Avukat Necati Yalım'ın vesikalığı.

Ev adresi Bebek, Cevdet Paşa Caddesi no: 97.

Kaynak: İstanbul Barosu Levhası" (No: 147123).

Dosyalar ağırlıkla tekke kültürüne ait olsa da içerisinde Tosya kitabeleri, Filorinolu Nazım (no: 169) gibi bölümler arşivin üst başlıkta bir kültür tarihi çalışması olarak vasıflandırılması gerektiğini göstermektedir

Arşivin ihtiva ettiği kaynaklar ve muhtevalarına biraz daha yakından bakacak olursak:⁵⁷

56 Bu merhum Semavi Eyice onun mezarlıklarda dolaşıp ilgi çekici bir kabir taşına rastladığında bunun kopyası ve fotoğrafını aldıktan sonra o taşı yazı kapanacak surette yere devirir ve başka bir kimsenin rastlamaması için üzerini toprakla örter, diye aktadığı dedikoduya cevap olacak mahiyettedir (*DerinTarih*, sy. 23, Şubat 2014, s. 41).

57 Arşive dair bu bilgileri Üsküdar tekkeleri ile ilgili araştırmamız sırasında karşılaştığımız vesikalar doğrultusunda derledik.

a. Ahmeddin Muhyiddin Efendi'nin *Tomar-ı Tekayası* ve Zakir Şükrü'nün *Silsilenamesi*.

Bu iki eser Revnakoğlu'nun arşivinin en temel iki kaynağıdır. Bugün *Küçük Tomar* olarak bilinen nüshayı bir yerde aynen kopya etmiş, yerinde yaptığı geziler ile gerekli gördüklerini tashih etmiştir. Aşağıdaki metne bakalım:

CSR Arşivi (no: 139/vr. 155, 156; görüntü no: 155, 157; farkları italik olarak belirttik)	<i>Tomar-ı Tekaya</i> (v. 116 ^b).
Durmuş <i>Dede</i> Tekkesi şeyhi Aşir Efendi'nin <i>de</i> damadadır. Hazret-i Nureddin şeyhi Galib Efendi'den hilafet almıştır. Durmuş [Dede] Tekkesi'nde mükemmel <i>bir</i> cemiyet ve ziyafet vermiştir. (...) Bu tarafa avdetinde eski kıyafetini tebdil edib Mevlevî sikke ve hırkasıyla gelmiş Rumelihisarı'nda ila ahiri'l-ömür deniz kenarındaki kahvede imrar-ı vakt eylemiştir”	Durmuş [Dede] Tekkesi şeyhi Aşir Efendi'nin damadadır. Bunun Edirne[kapısı'nda] Hazret-i Nureddin şeyhi Galib Efendi'den hilafet ve Durmuş [Dede] Tekkesi'nde mükemmel cemiyet ve ziyafet vermiştir. (...) Bu tarafa avdetinde eski kıyafetini tebdil edib Mevlevî sikke ve hırkasıyla gelmiş Rumelihisarı'nda ila ahiri'l-ömr değin kenarındaki kahvede imrar-ı vakt eylemiştir”

Tomar'dan aldığı vefat tarihlerinden bir kısmını tashih etmiştir. Mesela Üsküdar Acıbadem'de Selami Acıbadem Tekkesi'nin üçüncü şeyhi Şeyh Mehmed Hamid Efendi için verilen 1174 tarihini önce kaydedip daha sonra üzerini koyu renkli kalem ile 1172 olarak değiştirmiştir (No: 79/68)

b- Şeyhler ile Yazışmaları

Bunlardan birisi Üsküdar'da Saçlı Hüseyin Efendi Tekkesi son şeyhi Ahmed Nurullah Uluyol Efendi (1882 - ?) ile yaptığı yazışmadır. İlgili dosyada sorular yok. “Hamişdeki suallerinizin cevabıdır”, cümlesi ile başlayan cevabi metinde muhtemel soruları metne göre bir yazdık.

“[1. Tekkenin kurucusu kimdir?]

1-Çukadarı Hazreti Şehriyari Mehmed Selim Ağa, Sultan III. Mehmed'in [Mustafa olacak, 1757-1774] adamı ve Saçlı Hüseyin Efendi'nin dervişi olup Sultan Mehmed-i [Mustafa olacak] salisde muma ileyhi derviş yapmış. dergahın muhterik harem dairesindeki evini(?) vaktiyle Mehmed Selim tarafından yine mektep ve sebil iken her nasılsa bilahere ahire satılan ve eylevm mevcut olan hanenin ittisalinde ki Ahmediye Caddesi'nde türbesi var idi. Dergahla beraber orası da yandı. Belediye tarafından kaldırıldığı

zaman bakiye-i izamı Şeyh Fethullah Efendi Tekkesi yanına naklettim. Kütüphanenin ona ait olduğu malum değildir. Sandukasının başındaki levha da Çukadar-ı Hazreti Şehriyari yazılı idi (...).

[İlk şeyhin silsilesi neredendir?]

2-Saçlı Hüseyin Efendi'nin şeyhi tarik-i Ramazaniyeden ayrılma tarik-i Buhuriyyenin piri Mehmed e'l-Buhurî Hazretleri Edirne'de Hazreti Sezaî Dergahı'nın arka taraflarında sokakta parmaklık içinde bir bahçe gibi yerde medfun imiş. Nasib olursa yaza gidib arayacağım.

[Türbede yatanlar kimlerdir?]

3- Pederimin dervişi Nakkaş Hafız Hakkı, pederimin dervişidir. Yıldız'da nakkaş başı idi. Vefatında irade ile türbeye pederimin ayak önüne defn ettiler. Esasen türbe[ye] gümüldüğünden(?) kitabesi ve levhası yoktur. Tarihi de hatırdı kalmamıştır. Bu defa nakilde önü(?) ve pederimin ayak ucunun bir tarafında bulunan yine pederimin çok eski bir dervişi olub şeyhim Ahmed Mesud Efendi tarafından hilafet verilen Şeyh Yusuf Efendi ve Şeyh Ahmed Efendi üçünü bahçede bir lahde vaz ettik. Tarihe şayan ahvali yoktur. Umuru hayriyenizde muvaffak buyurmasını Cenab-ı Hüda lem yezel hazretlerinden tazarru ve niyaz eder, derin saygı ve hürmetlerimi sunarım.

Mülga Saçlı Hüseyin Efendi Dergahı Şeyhi Nurullah (no: 12/görüntü no: 5).

Bu notlar “Bay Cemalettin Server, Cağaloğlu Serveti Fünun Matbaa'sında Mu-harrir ve Muallim, İstanbul” yazılark gönderilmiştir. Zarf Edirne'den gönderilmiş olmalıdır (no: 12/görüntü no: 6). Yazışma soru-cevap şeklinde devam etmiştir.

c- Gazete Küpürleri

Mesela, Hayrullah Yalım'ın Cumhuriyet Gazetesi'nin 8 Ekim 1954 tarihli nüshasında taziye ilanı:

“Üsküdar Çarşamba Rifai Dergahı şeyhi merhum Tevfik Efendi mahdumu, merhum Avukat Necati Yalım'ın ağabeyi, İffet Yalım'ın eşi, Aliye Yalım, Hediye Yalım, İstanbul Belediyesi iktisat murakıplarından Kutbettin Yalım'ın babaları, Necmiye Tanguç'un eniştesi, Yüksek Makine Mühendisi Tevfik Yalım'ın ve Av. Haluk Yalım'ın amcası, Avukat Hayriyye Yalım'ın kayınpederi emekli kadastro azalarından Esseyyid Eşşeyh HAYRULLAH TACED-DİN YALIM 7.10.1954 Perşembe günü Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi 9.10.1954 cumartesi günü Üsküdar Hayreddin Çavuş Mahallesi Büyük Selim Paşa Caddesi no: 22/1'deki hanesinden saat 11'de alınarak Üsküdar Yenicaamii'nde kılınacak öğle namazını müteakip Karacaahmed Kabristanı'ndaki aile mezarlığında ebedi istirahatete terk olunacaktır. Mevla rahmet eyleye. Çelenk gönderilmemesi rica olunur” (no: 147).

d- Matbu eserler

Mesela *Merakid-ı Mutebere-i Üsküdar* (no: 66/görüntü no: 112), *Mirat-ı İstanbul* (no: 53/ görüntü no: 57), *Bektaşî Sırrı I*, 130 (no: 234/ görüntü no: 116), *Hadikatü'l-Cevami*, İnal. Türk Şairleri, *Türk Musikisi Antolojisi II*, 513(no: 93/ görüntü no: 182) gibi.

Tekke Tarihi Nasıl Yazılır? Kaynaklar Üzerine Bir Tasnif Denemesi

Erkan ÖVÜÇ

Özet

Bu çalışma, Osmanlı Tekke/Tarikat tarihi yazımı bağlamında yoğun olarak başvurulması gereken kaynak gruplarını değerlendirmeyi ve tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede; kitabeler, mezar taşları, menakıbnameler, monografiler, biyografiler, seyahatnameler, resmi ve şahsî arşivler Osmanlı tekke/ tasavvuf tarih yazımına katkıları bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tasavvuf Tarihi, Tekke Tarihi, Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi, Mezar Taşları ve Kitabeler, Mecmua-i Tekaya.

How to Write the History of the Dervish Lodges? A Source Classification Attempt

Erkan ÖVÜÇ

Abstract

This study aims to evaluate and introduce the sources that should be extensively used for writing the history of the Ottoman dervish lodges. In this context, various inscriptions, tombstones, *menakıbnames*, monographs, biographies, travel books as well as official and personal archives have been analyzed in terms of their contribution to this field.

Keywords: History of Ottoman Sufism, History of Dervish Lodges, Cemaleddin Server Revnakoğlu Archive, Tombstones and Inscriptions, *Mecmua-i Tekaya*.